

ABSZTRAKT

A tanulmány a partner nélkül gyermeket vállaló magyarországi nők családról alkotott elképzeléseit vizsgálja. A kutatás abból a társadalmi kontextusból indult ki, hogy miközben a magyar családpolitika erőteljesen támogatja a gyermekvállalást, a család fogalmát elsősorban a kétszülős, heteronormatív családmodellhez kapcsolja. Félig strukturált interjúkat készítettünk 30 olyan nővel, akik asszisztált reprodukció vagy örökbefogadás révén, partner nélkül váltak anyává. Az elemzés a családi gyakorlatokat hangsúlyozó „*doing family*”, a család társadalmi megjelenítését középpontba állító „*displaying family*”, valamint a szimbolikus család elméleti megközelítéseire épül. Eredményeink szerint a résztvevők többsége eredetileg párkapcsolatban képzelte el a gyermekvállalást, az egyedüli anyaságot pedig hosszabb mérlegelési folyamat eredményeként választotta. A családot elsősorban a gondoskodás, az érzelmi elköteleződés és a mindennapi családi gyakorlatok alapján definiálták, ugyanakkor a genetikai kapcsolatok jelentősége továbbra is fontos referenciapont maradt. A résztvevők családi hálózataikat gyakran a tágabb rokonság, barátok és választott családtagok bevonásával bővítették, miközben a donorokhoz, donorféltestvérekhez vagy biológiai rokonokhoz kapcsolódó szimbolikus családi narratívákat is kialakítottak. Az interjúk arra is rámutatnak, hogy a partner nélkül gyermeket vállaló nők folyamatos legitimációs munkát végeznek családjuk társadalmi elfogadtatása érdekében, mivel az intézményi gyakorlatok és a családpolitikai diskurzusok továbbra is elsősorban a kétszülős családmodellt tekintik normának. A tanulmány hozzájárul a család fogalmának kortárs értelmezéséhez, és rámutat arra, hogy a partner nélkül gyermeket vállaló nők nem a strukturális jegyeket – például a párkapcsolatot vagy a vérrokonságot – hangsúlyozó és a családi gyakorlatokra épülő családfelfogás közötti éles törésként, hanem e két szemlélet folyamatos újratárgyalásának példaként értelmezhetők.

Kulcsszavak: single mothers by choice; partner nélkül gyermeket vállaló nők; családkoncepció; családi gyakorlatok; család társadalmi megjelenítése; kvalitatív kutatás

¹ Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Társadalom- és Médiatudományi Intézet, Szociológia Tanszék.

² ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Kutatóintézet.

³ ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Kutatóintézet; Budapesti Corvinus Egyetem.

⁴ A szerzők az alábbi támogatásokban részesültek: Bognár Adrienn munkáját a Pécsi Tudományegyetem Rectori Tudományos Pályázat (009_2025_PTE_RK/5); Szalma Ivett munkáját a LENDÜLET_Pályázat (2021-78); Herke Boglárka munkáját a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta.

THE FAMILY CONCEPT OF SINGLE MOTHERS BY CHOICE (SMBC) IN HUNGARY

ABSTRACT

This study explores the family concepts of Single Mothers by Choice (SMBCs) in Hungary. It is situated within a social context in which Hungarian family policy strongly encourages childbearing while primarily defining family through a heteronormative, two-parent model. The analysis is based on semi-structured interviews with 30 women who became mothers without a partner through assisted reproduction or adoption. The study draws on the theoretical perspectives of “doing family”, which emphasises everyday family practices, “displaying family”, which focuses on the social recognition and public presentation of family, and the concept of symbolic family. The findings show that most participants had originally envisioned becoming mothers within a relationship and chose solo motherhood only after a prolonged process of reflection. They primarily define family through care, emotional commitment, and everyday family practices, although genetic relatedness remains an important point of reference. Participants frequently expand their family networks by incorporating extended kin, friends, and chosen family members, while also constructing symbolic family narratives involving donors, donor siblings, or biological relatives. The interviews further demonstrate that SMBCs engage in continuous work to legitimise their family form and gain social recognition, as institutional practices and family policy discourses continue to privilege the two-parent family as the normative model. The study contributes to contemporary understandings of family by showing that the experiences of SMBC families should not be understood as reflecting a sharp divide between a structural understanding of family – which centres on features such as the presence of a couple or blood relationship – and an understanding of family based on family practices. Rather, they can be understood as illustrating an ongoing renegotiation of these two perspectives.

Keywords: single mothers by choice; family concepts; family practices; displaying family; qualitative research

PARTNER NÉLKÜL GYERMEKET VÁLLALÓ NŐK
CSALÁDRÓL ALKOTOTT ELKÉPZELÉSEI MAGYARORSZÁGON

BEVEZETÉS

Az elmúlt években Magyarországon a családpolitika kiemelt társadalompolitikai területté vált. A 2010 és 2026 közötti Fidesz–KDNP-kormányok számos intézkedéssel igyekeztek ösztönözni a gyermekvállalást (Szikra 2019), miközben a közpolitikai diskurzusban a család gyakran a heteronormatív, apa–anya–gyermek modellként jelent meg (Pap 2018; Herke 2023), és a támogatások is elsősorban ezt a családtípust célozták. Mindeközben a nemzetközi trendekhez hasonlóan hazánkban is egyre sokszínűbbé válnak a családi életformák, és a családok jelentős része kívül esik a korábbi kormányok által idealizált családformán. Ezekről a családtípusokról növekvő számú kutatás áll rendelkezésre, úgymint az egyszülős családok demográfiai jellemzőiről, társadalmi megítéléséről és állami támogatásáról (Herke 2022; Monostori 2013), a különélő apák kapcsolattartási mintázatairól (Szalma–Rékai 2019), a mozaikcsaládok jellemzőiről és a családi szerepekről (Harcsa–Monostori 2020; Kukucska 2022), valamint az azonos nemű párok örökbefogadásával kapcsolatos attitűdökről (Takács–Szalma 2022). Korábbi kutatások azt is vizsgálták, hogy milyen az örökbefogadásban érintett családok (Neményi–Takács 2015) és a mesterséges megtermékenyítéssel gyermeket vállalók megítélése (Szalma–Pélyi 2025), ugyanakkor egyelőre nincs hazai szakirodalom azokról az anyákról, akik partner nélkül egyedül vállalnak gyermeket.

Az európai és az amerikai szakirodalomban azonban egyre inkább előtérbe kerül ez a jelenség, tekintve hogy egyre több nő dönt úgy, hogy egyedül vállal gyermeket. A tanulmányok többek között az ezzel kapcsolatos döntést (Jadva–Badger–Morrisette 2009; Volgsten–Schmidt 2023; Goldberg–Scheib 2016), a megszületett gyermekek fejlődését (Bergh–Wennerholm 2020; Golombok et al. 2020; Avenevoli–Sessa–Steinberg 2014), valamint a társadalmi elfogadást vizsgálják (Daley–Ortiz–Eagly 2025; Valiquette–Tessier–Vandette–Gosselin 2016). A nemzetközi szakirodalomban őket *Single Mothers by Choice (SMBC)* néven említik. Esetükben az egyedülálló anyaság nem egy kapcsolat felbomlásának következménye, hanem egy önálló reprodukciós döntés eredménye. Az észak-amerikai és európai szakirodalom szerint a partner nélkül gyermeket vállaló nők többsége párkapcsolatban képzelte el a gyermekvállalást, azonban annak felbomlása vagy minősége, illetve a pártalálás nehézségei miatt döntött úgy, hogy egyedül vállal gyermeket (Volgsten–Schmidt 2021; Steenberg et al. 2024). Az egyedülállóként gyermeket tervező és vállaló nők jellemzően magasan iskolázottak, anyagilag stabilak, és teljes munkaidőben dolgoznak (Jadva–Badger–Morrisette 2009; Volgsten et al. 2019). Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a partner nélkül gyermeket vállaló nők körében megfigyelhető kedvező társadalmi-gazdasági jellemzők részben szelekció eredményei. Az asszisztált reprodukciós eljárások igénybevétele jelentős gazdasági, információs és intézményi erőforrásokat igényel, ezért ez a gyermekvállalási út elsősorban azok számára jelent reális lehetőséget, akik kedvezőbb társadalmi-gazdasági helyzetben vannak. Döntésüket többnyire az motiválja, hogy korábbi párkapcsolataik nem tették lehetővé a gyermek-

vállalást (Jadva–Badger–Morrisette 2009; Volgsten et al. 2019), vagy nem találtak megfelelő partnert, és életkoruk előrehaladtával úgy érezték, nem várhatnak tovább a megfelelő partnerre (Volgsten–Schmidt 2019). A partner nélkül gyermeket vállaló nők többsége donoros megtermékenyítéssel (leggyakrabban anonim spermadonorral) vállalt gyermeket (Jadva–Badger–Morrisette 2009), és bár fontosnak tartják, hogy a gyermeknek legyen férfi szerepmodellje (Jadva–Badger–Morrisette 2009; Volgsten et al. 2019), a jövőben nem mindenki tervez párkapcsolatot (Jadva–Badger–Morrisette 2009).

A legfrissebb magyarországi vizsgálatok szerint a 15–49 éves népesség több mint fele (52%) volt gyermektelen 2022-ben, és a 40–49 éves korosztályban is 23% volt, ami ráadásul 11 százalékpontos növekedést jelent 2001-hez képest (Szilágyi–Rövid 2024). A kutatások szerint a gyermektelenség hátterében leggyakrabban éppen a megfelelő partner hiánya vagy a párkapcsolat instabilitása áll (Szalma–Takács 2015).

Mindeközben a reprodukciós technológiák fejlődése lehetővé teszi, hogy egyre több – gyermeket vágyó, de megfelelő partnert nem találó – nő dönthesse donor ivarsejt igénybevételével végzett mesterséges megtermékenyítési eljárások⁵ (MME) mellett. Ezt – ahogyan a partner nélküli gyermekvállalás egy másik lehetséges formájának a partner nélküli örökbefogadásnak a választását is – egyaránt befolyásolják a jogi szabályozások, a szolgáltatásokhoz való hozzáférés és a társadalmi normák (Werner et al. 2021; Henriksson–Bergnehr 2021; Zalcberg–Block et al. 2023).

Magyarországon 2006-tól vált lehetővé, hogy egyedülálló nők is részt vehessenek asszisztált reprodukciós eljárásban, amennyiben életkoruk vagy egészségi állapotuk miatt természetes úton nagy valószínűséggel nem vállalhatnának gyermeket (Sipos–Szalma 2023). Ugyanakkor a petesejt-donáció továbbra is rendkívül szigorú szabályozás alá esik és gyakorlatilag alig elérhető Magyarországon (Szalma–Takács 2022; Szalma 2021). Ráadásul a petesejt-donációért Magyarországon jelenleg nem jár anyagi ellentételezés, ami tovább csökkenti a donorok számát. Emiatt sok magyar nő kénytelen külföldre utazni, leggyakrabban Csehországba vagy Szlovákiába, ahol a petesejt-donáció elérhetőbb, bár ott is korlátozott feltételekkel – és a szabályozás gyakran a heteroszexuális párokat részesíti előnyben (Kocourková–Šťastná–Burcin 2023; Volejníková–Šťastná–Burcin 2025). A saját petesejt egészségügyi indok nélküli lefagyasztását 2025-ben tette csak lehetővé a kormány.

Az örökbefogadás lehetősége korlátozott. A 2020-as törvénymódosítás⁶ óta egyedülállók csak abban az esetben fogadhatnak örökbe, ha a területi gyermekvédelmi szakszolgálatok országos örökbefogadási rendszerén keresztül sem található a gyermek számára megfelelő házaspár, és minden esetben a miniszter személyes jóváhagyásához kötött az eljárás (Herke 2023; Sipos–Szalma 2023). Mindez rendkívül leszűkítette az örökbefogadás lehetőségét az egyedülálló nők számára, így a legtöbb partner nélkül gyermeket vállaló nő számára az MME maradt az egyetlen reális lehetőség.

Az örökbefogadás ilyen módon történő szabályozása illeszkedik a 2010 és 2026 közötti Fidesz–KDNP-kormányok egyedülálló szülőkkel kapcsolatos politikájába. Korábbi kutatások szerint a kormányzati diskurzus nem stigmatizálta egyértelműen a gyermeküket egyedül nevelő szülőket, ugyanakkor a kormányzat által ideálisnak tekintett, házasságban élő, heteroszexuális pár és gyermekeik alkotta családmódelhez

5 Donoros reprodukciós eljárás alatt olyan mesterséges megtermékenyítési eljárás értendő, amelynek során harmadik személytől származó hímivarsejtet (donor spermiumot), női ivarsejtet (donor petesejtet), illetve adományozott embriókat használnak fel.

6 2020. évi CLXV. törvény 100. és 104. §, amely módosította a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvényt, valamint a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény örökbefogadásra vonatkozó rendelkezéseit.

képest kevésbé fogadta el és támogatta őket. Ezt tükrözi többek között, hogy az Alaptörvényben rögzített családfogalom kétértelműen fogalmaz arról, hogy az egyszerűsök beletartoznak-e a definícióba, továbbá az is, hogy több családtámogatási intézkedés is kizárta őket a jogosultak köréből, vagy nem vette figyelembe azt a strukturális hátrányukat, hogy a háztartásukban csupán egy kereső van jelen (Herke 2023).

Az egyedülálló anyák társadalmi megítélésével kapcsolatos hazai kutatások eredményei ugyanakkor azt mutatják, hogy a társadalom jelentős többsége családként tekint az egyszerűs családokra (Husz–Herke 2022a), és alapvetően pozitív kép él az egyedülálló anyákról, akiket olyan anyákként látnak, akik sokat dolgoznak, mindent megtesznek gyermekük felneveléséért, és további támogatást érdemelnének az államtól. A kétszülős családmódel ugyanakkor továbbra is a preferált családmódelként jelenik meg a társadalmi attitűdökben (Herke 2022).

A partner nélkül gyermeket vállaló nők helyzete különösen érdekes Magyarországon, egy olyan társadalmi környezetben, ahol a gyermekvállalás társadalmilag támogatott, ugyanakkor a család fogalma gyakran normatív módon jelenik meg: a párkapcsolatban élő, két heteroszexuális szülő által alapított családot tekintve az elvárt családformának.⁷ A partner nélkül gyermeket vállaló nők egyszerre felelnek meg a gyermekvállalás társadalmi elvárásának és kérdőjelezi meg ennek a normatív családmódelnek a kizárólagosságát. Ez felveti azt a kérdést, hogy miként értelmezik saját családjukat, hogyan legitimálják családformájukat önmaguk és környezetük számára, valamint milyen intézményi és társadalmi kihívásokkal szembesülnek a mindennapokban. Miközben a nemzetközi kutatások elsősorban e jelenség okait, a gyermekek jóllétét és a társadalmi elfogadottságot vizsgálták, jóval kevesebb figyelem irányult arra, hogy ezek a nők miként értelmezik magát a család fogalmát, különösen olyan társadalmi környezetben, ahol a család normatív definíciója erősen intézményesült. Tanulmányunk ezt a kérdést vizsgálja a magyarországi családpolitikai és társadalmi kontextusban.

Tanulmányunk célja a Magyarországon egyedülállóként anyává váló nők családkoncepciójának feltárása. A családi gyakorlatokra fókuszáló megközelítés (*doing family*), a család láthatóvá tétele / megjelenítése (*displaying family*) és a szimbolikus család elméleti megközelítéseire támaszkodva azt vizsgáljuk, hogy a partner nélkül gyermeket vállaló nők hogyan definiálják a családot, milyen jelentőséget tulajdonítanak a biológiai és a társadalmi rokonsági kapcsolatoknak, hogyan jelenik meg a családforma legitimálása narratíváikban, valamint milyen támogatási szükségleteket és intézményi hiányosságokat azonosítanak saját tapasztalataik alapján.

ELMÉLETI KERET

Az, hogy mit tekintünk családnak, többféleképpen definiálható, és a családszociológiában is számos eltérő megközelítés létezik (Husz–Herke 2022b; Szalma–Takács 2022). Míg a korai definíciók egy része (mint például a strukturális-funkcionális definíciók) elsősorban a család strukturális jellemzőire, például a vérségi kapcsolatokra, a házasságra vagy a közös háztartásra helyezte a hangsúlyt, az újabb, konstruktivista irányzatok túllépnek ezen a szemléleten. E megközelítések a családformák sokféleségét figyelembe véve, a családot a tagok közötti interakciók és az azokhoz kapcsolódó jelentésalkotási folyamatok eredményeként értelmezik. A hangsúly így azokra a családi gyakorlatokra kerül, amelyek révén a család létrejön és fennmarad (Finch 2007). A „*doing family*” – magyarul a családi gyakorlatok – megközelítése szerint a családot a benne részt

⁷ A tanulmányban a normatív család fogalma arra a családformára utal, amely társadalmilag széles körben elfogadott és kívánatosnak tekintett.

vevő személyek mindennapi cselekvései hozzák létre és tartják fenn (Morgan 1996). A család tehát nem önmagában, meghatározott szerepek és normák által létezik, hanem az egyének folyamatos cselekvései révén alakul és nyer jelentést.

Ez a megközelítés azt is magában foglalja, hogy a családhoz nem kizárólag a vérségi vagy jogi kötelékek által meghatározott kapcsolatok tartozhatnak, hanem olyan személyek is, akik részt vesznek a családi gyakorlatokban, valamint a kölcsönös gondoskodás különböző formáiban. Így a család részévé válhatnak az egyén által választott kapcsolatok is, létrehozva az úgynevezett „választott családokat” (*families of choice*). Ezek a kapcsolatok érzelmi és anyagi támogatást nyújthatnak, valamint hozzájárulhatnak az összetartozás érzésének kialakulásához és fenntartásához. Ennek megfelelően a családba egyaránt beletartozhatnak vérségi és nem vérségi kapcsolatok, amennyiben az érintettek magukat családként határozzák meg, és kapcsolatukat családi jellegűnek élik meg (Weston 1991). Továbbá a családi kapcsolatok túlmutatnak a háztartáson: magukban foglalhatják a válás után fennmaradó kapcsolatokat, a jelenlegi vagy korábbi együttélési viszonyokból származó kötelékeket, a mozaikcsaládok tagjai közötti kapcsolatokat, a tágabb rokonságot, az azonos nemű partnerkapcsolatokat, valamint a szoros barátságokat is. Emellett a migráció következtében a családi kapcsolathálók földrajzilag is egyre inkább kiterjednek, gyakran országokon és kontinenseken átívelő kapcsolatokat foglalnak magukban (Williams 2004).

Finch (2007) a családi gyakorlatok (*doing family*) elméleti megközelítését kiegészítve arra hívta fel a figyelmet, hogy a család nemcsak a mindennapi gyakorlatokban jön létre, hanem azt a külvilág felé folyamatosan láthatóvá is kell tenni (*displaying family*) cselekvések, narratívák és szimbólumok révén. A családként való meghatározás egyrészt a családtagok közötti értelmezési folyamat eredménye: az adott cselekvésben részt vevők mindegyikének családi cselekvésként kell azt elismernie. Másrészt a családi gyakorlatok társadalmi elismertsége is meghatározó, amely a környezet visszaigazolásán keresztül valósul meg, amikor mások az általuk megfigyelt vagy megismert kapcsolatokat szintén családi kapcsolatként ismerik el.

Egy másik elméleti megközelítés szintén túlmutat a család struktúráján és a szimbolikus értelmezéseket állítja a középpontba. Gillis (1996) családtörténeti perspektívából közelített a család fogalmához, és amellett érvelt, hogy az egyéneknek nemcsak az a családja van, amiben élnek, hanem egy szimbolikus is, amelybe nemcsak az aktuálisan velük élő és interakcióba lépő tagok tartoznak bele, hanem azok is, akik valahogyan megjelennek a család emlékezetében, szokásaiban, narratíváiban. Így akár a már nem élő és a személyesen nem ismert családtagok is a szimbolikus család részét képezhetik, és kihatással lehetnek az egyének életére, az egyének emlékezetét és képzeletét formálva, különböző mintákat biztosítva. Eszerint a család jelentősége nem kizárólag a mindennapi gyakorlatokban ragadható meg, hanem azokban a szimbolikus reprezentációkban és emlékezeti folyamatokban is, amelyek révén a család folytonossága fennmarad.

A partner nélkül gyermeket vállaló nők családjai kapcsán a családi gyakorlatok (*doing family*), a család láthatóvá tétele (*displaying family*) és a szimbolikus család fogalmai mind releváns elméleti keretet szolgáltatnak. E nők nem támaszkodhatnak a gyermekeik apjára vagy egy partnerre, így a nukleáris apa-anyja-gyermek típusú család helyett esetlegesen más szereplők, a kiterjesztett család, más rokonok vagy a barátok, egyéb személyek is családi szereplőként jelenhetnek meg. Emellett a donor segítségével született gyermekek esetében a donor, a donortestvérek, az örökbefogadott gyermekek esetén pedig a biológiai szülők és testvérek mind olyan potenciális személyeket jelölnek, akik megjelenhetnek a szimbolikus család részeként. A donorféltestvérekkel kialakított kapcsolat sokszor kiterjesztett családként is értelmezhető. Az ilyen kapcsolatok ki-

alakulását támogatják azok a digitális platformok és közösségi hálózatok, amelyeket meddőségi intézmények és magánkezdeményezések működtetnek annak érdekében, hogy az azonos donortól fogant gyermekeket nevelő családok egymásra találhassanak.

A donor által fogant személyek, szülők és donorok tapasztalatait vizsgáló nemzetközi kutatásokat összegző szisztematikus áttekintés szerint a szülők jelentős része él e kapcsolatteremtési lehetőséggel (Indekeu et al. 2021). Egyre több hosszú távon fennmaradó kapcsolati konfiguráció formálódik olyan egymással rokon viszonyban nem álló szülők között, akiknek gyermekei genetikai értelemben rokonok. Ezek a hálózatok jellemzően online terekben szerveződnek, lehetőséget biztosítva a részvétel intenzitásának rugalmas alakítására. Vannak olyan családok, amelyek a személyes interakciók irányába mozdulnak el, többen közülük szelektíven, csupán egy-két családdal alakítanak ki mélyebb és tartósabb kapcsolatokat (Hertz–Mattes 2011). A kutatások három fő motivációt azonosítottak arra vonatkozóan, hogy a szülők miért keresik gyermekeik donorhoz kapcsolódó féltestvéreit: kíváncsiság, identitással kapcsolatos megfontolások, valamint a családi kötelékek kialakításának vágya (Indekeu et al. 2021).

Nelson (2006) az Egyesült Államokban készített interjúkat egyedülálló anyákkal, és az eredmények azt mutatták, hogy körükben gyakran jelennek meg nagyszülők, egyéb rokonok a család tagjaként, s a családi konfliktusok leginkább a fegyelmezés, a szülői jogok körül alakulnak ki, míg a szórakozás, az együtt töltött idő kapcsán kevésbé. Nordqvist (2017) pedig angliai és walesi mintán a mesterséges megtermékenyítéssel gyermeket vállalók körében vizsgálta a genetika jelentőségét, és azt találta, hogy a genetikai kapcsolat nem önmagában volt fontos a pároknak, hanem azért, mert mindaz a társadalmi képzeletben olyan kíváncsi jelentésekkel társult, mint a kapcsolódás és összetartozás, a családtagok közötti hasonlóságok, a pozitív tulajdonságok továbbörökítése, illetve a vitathatatlan szülői státusz.

MÓDSZERTAN

Jelen elemzés egy 2025 márciusa és októbere között végzett kvalitatív kutatás adatain alapul. A vizsgálat során 30 olyan magyar nővel készítettünk félig strukturált interjút, akik egyedülálló nőként, asszisztált reprodukció vagy örökbefogadás révén váltak anyává. Az interjúszempontsor kitért a válaszadók döntésének előzményeire, az anyaság megélésére, a környezetük reakcióira, a támogatásra, amit kapnak vagy amit hiányolnak, a gyermekkel való kommunikációra, a gyermek jövőjére vonatkozó elképzelésekre, valamint a donorral és a donorféltestvérekkel való kapcsolatra.

A résztvevők toborzása közösségimédia-csoportokban, egy országos online hírportálon megjelent felhívás segítségével, valamint hólabda-mintavétel alkalmazásával történt. A kutatásban azok a nők vehettek részt, akik megfeleltek az előre meghatározott kiválasztási kritériumoknak: legalább egy, mesterséges megtermékenyítés útján született vagy örökbefogadott, legfeljebb 18 éves gyermek él velük egy háztartásban; a fogantatás, illetve az örökbefogadás időpontjában, valamint az adatfelvétel idején is egyedülállók voltak; továbbá gyermekeikkel partner nélkül éltek együtt. Az interjúk készítésének idején egy résztvevő még várandós volt, egyedülálló nőként asszisztált reprodukciós eljárás segítségével várta gyermekét; esetében a beszélgetés elsősorban az anyává válás motivációira fókuszált.

A résztvevők életkora 37 és 53 év között mozgott, és 35–51 éves koruk között váltak szülővé. A mintában szereplő nők közül huszonhárman mesterséges megtermékenyítés (MM) révén, heten pedig örökbefogadás útján lettek anyák. Hat résztvevő kettős ivarsejt-donáció vagy embriódonáció segítségével fogant gyermeket

nevelt, míg tizenheten spermadonációt vettek igénybe. Tizennégy résztvevő kizárólag Magyarországon részesült kezelésben, öten kizárólag külföldön, négyen pedig Magyarországon és egy másik országban is kaptak reprodukciós kezelést. Az örökbefogadó anyák mindegyike Magyarországon fogadott örökbe gyermeket. Az adatfelvétel időpontjában két résztvevő külföldön élt, míg a fennmaradó huszonnyolc Magyarországon lakott.

A résztvevők többsége egy gyermeket nevelt, három nőnek két gyermeke volt, egy résztvevő pedig három gyermeket nevelt. Egy kivétellel valamennyi résztvevő felsőfokú végzettséggel rendelkezett, és többségük stabil anyagi helyzetről számolt be. A minta főbb jellemzőit a Függelékben található 1. táblázat foglalja össze.

Összhangban azokkal a kutatásokkal, amelyek igazolták az online interjúkészítés hatékonyságát (Jenner–Myers 2019), az interjúkat online készítettük azokban az esetekben, amikor a személyes találkozás nem volt megvalósítható. Több esetben a földrajzi távolság indokolta az online adatfelvételt, míg a kisgyermekes édesanyák gyakran időbeli korlátaik miatt részesítették előnyben ezt a formát. Az interjúk átlagosan 1,5 órát vettek igénybe.

A személyes interjúk során a résztvevők tájékoztatáson alapuló beleegyezési nyilatkozatot kaptak, amelyet aláírtak és visszajuttattak a kutatók számára. Az online interjúk esetében a résztvevők előzetesen részletes tájékoztatást kaptak a kutatásról, és beleegyezésüket szóban vagy írásban adták meg online. A résztvevők anonimitásának és adatainak védelme érdekében az azonosításra alkalmas információkat elkülönítve tároltuk a kutatási adatoktól, és valamennyi interjúátíratban, valamint kutatási jelentésben álneveket használtunk. A résztvevők lakóhelyére vonatkozó konkrét információkat nem rögzítettük, továbbá minden potenciálisan azonosításra alkalmas részletet eltávolítottunk az interjúk szövegéből.⁸

Az adatok elemzése a tematikus elemzés elveit követve történt (Braun–Clarke 2006), ötvözve az induktív és deduktív megközelítéseket.

Az eredmények értelmezésekor figyelembe kell venni azokat a korlátokat, amelyek a mintavételi módból és a minta összetételéből fakadnak. A kutatás során alkalmazott toborzási stratégia valószínűsíthetően befolyásolta az eredményeket, mivel feltehetően előnyben részesítette azokat a nőket, akik már kapcsolódtak online közösségekhez, és nyitottabbak voltak a tapasztalataik megosztására. A mintában felülreprezentáltak a magas iskolai végzettségű és stabil anyagi helyzetű nők, ami korlátozhatja a feltárt tapasztalatok heterogenitását. Emellett az örökbefogadó anyák alacsonyabb arányú reprezentációja tovább szűkítheti az eredmények értelmezhetőségét e csoport sajátos tapasztalataira vonatkozóan.

A tanulmány korlátját jelenti továbbá, hogy az interjúalanyok olyan csoportot képviselnek, amely csoport-hovatartozást részben maga az asszisztált reprodukcióhoz való hozzáférés szelektál. Mivel ez a gyermekvállalási út jelentős gazdasági, információs és intézményi erőforrásokat igényel, a mintában felülreprezentáltak a kedvezőbb társadalmi-gazdasági helyzetű nők. Nem zárható ki ezért, hogy a hagyományos családmodellhez való viszony, valamint a családalapítás legitimálásának módjai részben e sajátos társadalmi pozícióhoz is kapcsolódnak.

A tanulmány további korlátja, hogy a résztvevők beszámolóit nem közvetlenül a döntéshozatal időpontjában rögzített attitűdöket tükrözik, hanem a jelen perspektívájából újrakonstruált narratívákat. Ezért nem állapítható meg egyértelműen, hogy a normatív családmodellhez való kezdeti kötődés a döntési folyamat

⁸ A kutatás etikai engedélyét a Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Kutatásetikai Bizottsága adta ki (engedélyszám: 2/2025. (III. 14.).)

tényleges kiindulópontja volt-e minden esetben, vagy részben olyan legitimációs narratívaként értelmezhető, amely a társadalmilag domináns családnormákhoz való viszonyt fejezi ki.

Jelen kutatás egy nagyobb projekt része, amelyben a partner nélkül gyermeket vállaló anyák mellett olyan anyákkal is készítettünk interjúkat, akik esetében az egyedülálló anyaság válás, párkapcsolat felbomlása vagy megözvegyülés, a partner halála révén alakult ki. Az interjúk feldolgozása során azt tapasztaltuk, hogy a partner nélkül gyermeket vállaló nők sok tekintetben hasonló tapasztalatokról számolnak be, mint más egyedülálló anyák, ugyanakkor lényeges különbség, hogy esetükben az egyedülálló anyaság már a gyermekvállalási döntés óta fennálló, választott családi helyzet. Ez a különbség a családjuk önmaguk, közvetlen környezetük és a tágabb társadalom előtti értelmezését és legitimálását is sajátossá teszi. A tanulmányban ezért arra helyeztük a hangsúlyt, hogy az a körülmény, hogy az anya a gyermekvállalás kezdetétől egyedül vállalja a szülői szerepet, milyen módon alakítja tapasztalatait, döntéseit, valamint azt, ahogyan saját családját értelmezi és mások felé legitimálja.

EREDMÉNYEK

A PARTNER NÉLKÜLI ANYASÁG VÁLASZTÁSA

A kutatásban részt vevő, partner nélkül gyermeket vállaló nők motivációja homogén képet mutat. Minden interjúalanyunk azt fogalmazta meg, hogy alapvetően partnerrel és gyerek(ek)kel képzelte el az életét, és ehhez a normatív ideálhoz igazította volna a családalapítási gyakorlatát. Elmondásuk szerint nagyon erős vágyat éreztek arra, hogy gyermekük szülessen, de vagy olyan párkapcsolatban éltek, ahol a másik fél nem szeretett volna gyermeket (vagy a hosszas, sikertelen gyermekvállalási próbálkozás örölte fel a kapcsolatot), vagy nem találtak partnert. Bianka (43 éves, fővárosban élő, mesterséges megtermékenyítéssel anyává váló nő) például így fogalmazott: *„Már egész kis tinikorom óta az volt a fejemben, hogy én szeretnék gyereket, meg szeretnék családot, férjet, de nem igazán voltak olyan kapcsolataim, ahol azt viszonzták volna.”*

Az egyedülálló anyaság melletti döntés nem hirtelen választásként, hanem egy hosszabb mérlegelési folyamat eredményeként alakult ki. A család láthatóvá tételének (*displaying family*) fontossága megmutatkozott abban, hogy a nők a lehető legtovább halogatták ezt a döntést, abban a reményben, hogy mégiscsak sikerül a társadalmilag legitimált úton – párkapcsolatban – családot alapítaniuk. Ebben meghatározó szerepet játszott az idő múlásának tapasztalata. Az életkor előrehaladtával, a növekvő időnyomás hatására döntöttek az asszisztált reprodukciós technológiák igénybevétele vagy az örökbefogadás mellett, hogy ne kelljen lemondaniuk a szülővé válásról. Ez az időbeli sürgetettségérzés gyakran a ketyegő órák és a bezáruló ablakok metaforáiban jelent meg. Laura (45 éves, megyeszékhelyen élő, mesterséges megtermékenyítéssel anyává váló nő) így fogalmazta meg ezt a nyomást: *„És akkor aztán elég volt, aztán egyszer csak nagyon azt éreztem, hogy hoppácska, ketyeg az idő.”*

Minden interjúalanyunk hangsúlyozta, hogy az egyedüli gyermekvállalás csak a „B terv” volt számukra, és mindannyian „az utolsó pillanatig” reménykedtek abban, hogy a normatív életút szerint, egy partnerrel hozhatnak létre családot. Ez a narratíva jól illusztrálja, hogy valamennyi interjúalany először vérségi alapon szeretett volna gyermeket vállalni, és az ettől való eltérést nehezen fogadták el. Eredményeink szerint a résztvevők közül sokan a családalapításhoz megfelelő partner megtalálásának reményében egészen „az utolsó pillanatig” halogatták a gyermekvállalással kapcsolatos döntést. Daniella (48 éves, fővárosban élő,

örökbefogadó nő) így fogalmazta meg ezt a várákozást: *„Tényleg az utolsó percig reménykedtem, hogy... hogy ez nekem normális úton össze fog jönni.”*

A kivárás/halogatás több interjúalanyunk narratívájában is megjelent: elmondásuk szerint a végső­kig vártak annak a döntésnek a meghozatalával, hogy egyedül vállaljanak gyereket. E döntésnek a halasztott meghozatala miatt többeknek, akik a mesterséges megtermékenyítést választották, már nem volt lehetősége a saját petesejt­tel történő fogantatásra. Zara (47 éves, fővárosban élő, mesterséges megtermékenyítéssel anyává váló nő) a hosszas halogatással kapcsolatban így nyilatkozott: *„Nagyon nehéz volt elengednem azt az elképzelést, hogy egy partnerrel vállaljak gyermeket. Bizonyos értelemben még azt is sajnálom, hogy nem kezdtem el korábban – talán akkor lett volna esélyem arra, hogy [petesejt]donor nélkül szülessen gyermekem.”*

Eredményeink azt mutatják, hogy a vizsgálatunkba bevont nők nem a család jelentőségét kérdőjelezték meg, hanem annak fogalmát értelmezték újra: a család létrejöttét nem elsősorban strukturális feltételekhez – például partnerkapcsolathoz vagy házassághoz –, hanem a gondoskodásra, az elköteleződésre és a szülői szerepvállalásra épülő kapcsolati gyakorlatokhoz köthették. Vanda (40 éves, városban élő, mesterséges megtermékenyítéssel anyává váló nő) például így fogalmazott a döntésével kapcsolatban: *„Én nagyon-nagyon vágytam egy babára mindig is, tehát már tizenévesen mondogattam, hogy nekem egy célom van a világon, hogy én legyek a nagyon jó anyuka... az ment végig bennem, hogyha... ha én nem próbálok meg mindent addig, amíg lehet, én ezt nem fogom magamnak megbocsájtani. Tehát hogyha én úgy kelek fel egy nap, hogy... hogy kész, ha megtettem mindent és nem sikerül, azt is nagyon nehéz elviselni, de hogyha még abszolút azt, hogy... hogy még csak meg se tettem, amit lehetett, azt mondom, azt én nem élem túl.”*

Az interjúalanyok az anyaság iránti vágyat többnyire régóta fennálló, személyes késztetésként beszélték el. Bianka már *„egész kis tinikora óta”* gyermekre és családra vágyott, Vanda pedig úgy fogalmazott, hogy *„mindig is”* szeretett volna gyermeket, és már tizenévesen egyik legfontosabb életcéljának tekintette, hogy *„nagyon jó anyuka”* legyen. Ezek a retrospektív narratívák azonban nem feltétlenül egy eleve adott vagy kizárólag biológiai eredetű anyaságvágy bizonyítékai. Arra is rámutathatnak, hogy a gyermekvállalás és az anyaság a korai szocializáció során a kíváncsatos női életút, valamint a teljes felnőtt élet meghatározó elemeként rögzült. Ezt a magyarországi pronatalista családpolitikai és közéleti diskurzus is megerősíti, amely a gyermekvállalást kiemelt társadalmi érték­ként jeleníti meg. Az anyaság iránti vágy így a résztvevők narratíváiban egyszerre jelenik meg mélyen személyes törekvésként és társadalmilag közvetített, belsővé tett elvárásként.

A partner nélküli gyermekvállalás ebből a szempontból nem az anyaság normájával való szembe­fordulást jelenti, hanem két normatív elvárás – a gyermekvállalás, valamint a kétszülős, párkapcsolaton alapuló családmodell – közötti feszültségre adott választ. E folyamat ezért a normatív életúttal kapcsolatos elvárások átrendeződését is tükrözi: a párkapcsolat kialakításának és a gyermekvállalásnak a sorrendje ezekben a narratívákban felcserélhetővé vált. A nők elbeszéléseiben az életút nem lineáris pályaként jelenik meg; döntéseik egyre inkább a rendelkezésükre álló lehetőségekhez és az érzékelt időbeli korlátokhoz igazodtak. Többen az egyedüli gyermekvállalást sem végleges, statikus családmodellként értelmezték, és nem zárták ki annak a lehetőségét sem, hogy később párkapcsolatban neveljék gyermeküket. Vanda (40 éves, városban élő, mesterséges megtermékenyítéssel anyává váló nő) így fogalmazott: *„... tényleg az volt bennem, hogyha 45 évesen találom meg álmaim pasiját, tök mindegy, mert már késő lesz. Viszont, ha 45 évesen szingli anyuka vagyok, akkor még amellet­ esetleg megtalálhatom álmaim pasiját, de fordítva nem megy.”*

Az anyaság és a párkapcsolat szétválasztása nem csupán a párkapcsolat szerepének újrapozicionálását vonja maga után, hanem a család fogalmának átrendeződését is: nem szükségszerű, hogy későbbi partnerük a gyermekük vér szerinti felmenője legyen. Laura (45 éves, megyeszékhelyen élő, mesterséges megtermékenyítéssel anyává váló nő) ezt így fogalmazta meg: *„Jó döntés volt. Életem legjobb döntése. Abszolút és én nagyon-nagyon hálás vagyok, hogy ő, hogy ő [a gyermeke] van. Vagy mi így, hogy mi így vagyunk. Majd jön egy apa és akkor leszünk hárman. Ki tudja, talán jön egy kistesó is, meglátjuk.”*

Laura narratívája jól szemlélteti, hogy a család nem egy lezárt és előre rögzített struktúraként jelenik meg, hanem nyitott, alakuló formációként. A jelenlegi anya–gyermek kapcsolat már önmagában családként értelmeződik, amelyhez a jövőben egy partner vagy akár további gyermekek is csatlakozhatnak.

A szigorú szabályozás miatt az örökbefogadás sok alanyunk számára eleve nem is jelent meg lehetőségként. Néhány interjúalany az MME-kezeléssel párhuzamosan örökbefogadást is kérelmezett. Ők elsősorban az MME sikerében reménykedtek, míg az örökbefogadás inkább másodlagos vagy tartaléktervként szolgált, gyakran azért is, mert az örökbefogadott gyermek nevelését nehéznek gondolták. Azok a nők, akik örökbefogadás által váltak anyává, azért ezt az utat választották, mert az MME sikertelen volt esetükben, vagy nem próbálkoztak azzal fizikai egészségüket féltve. Volt, aki vallási okból nem választotta az asszisztált reprodukciós eljárást, illetve olyan is akadt, aki kifejezetten segítő szándékkal szeretett volna egy roma gyereket örökbe fogadni.

A GENETIKAI KAPCSOLAT JELENTŐSÉGE ÉS ÚJRAÉRTELMEZÉSE

Az interjúk alapján a résztvevők többsége eredetileg fontosnak tartotta, hogy gyermekével genetikai kapcsolatban álljon. Ahogyan a párkapcsolatban történő gyermekvállalásról való lemondás sem volt egyszerű számkra, úgy a genetikai rokonság elengedése is sok esetben nehéz és hosszú folyamatnak bizonyult. Többen hangsúlyozták, hogy mindig is saját, biológiai gyermekre vágytak, és a családalapításról alkotott elképzeléseik szorosan kapcsolódtak a genetikai kötelékhez. Abigél (46 éves, fővárosban élő, mesterséges megtermékenyítéssel anyává váló nő) így fogalmazott a genetikai kötődéssel kapcsolatban: *„én nagyon vágytam egy saját gyerekre, és amennyire csak lehet, olyan olyanra tehát, [...] nagyon megéreztem annak a nehézségét, hogy milyen egy máshova született gyereket felnevelni.”*

A genetikai kapcsolat sokak számára olyannyira fontos volt, hogy többen arról számoltak be, hogy az orvosi javaslat ellenére is ragaszkodtak a saját petesejttel történő fogantatás lehetőségéhez. Többen, ahogy Anna is, arról számoltak be, hogy a donorpetesejt használatára vonatkozó szakmai javaslatot követően is újabb próbálkozást tettek saját petesejttel, mivel nehezen tudtak lemondani a genetikai rokonság lehetőségéről. Anna (51 éves, megyeszékhelyen élő, mesterséges megtermékenyítéssel anyává váló nő) a donorpetesejttel kapcsolatos döntését így értelmezte: *„Hát úgy mentem ki, hogy akkor saját petesejttel szeretném. Akkor kint [külföldi klinikán] már mondták, hogy hát nem olyan jók az eredmények, gondoljam át a donorpetesejtet. Én meg mondtam, hogy szeretném sajátal, megpróbáltam sajátal még kint is, de akkor sem sikerült.”*

Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a donorpetesejtes eljárások elutasítása vagy halasztása nem kizárólag a genetikai kapcsolat iránti igényből fakadt. A magyarországi szabályozási és intézményi környezetben a petesejt- és embriódonáció korlátozott hozzáférhetősége szintén hozzájárult ahhoz, hogy a nők sok esetben akkor is a saját petesejttel történő fogantatást részesítették előnyben, amikor annak sikerességi esélyei alacsonyok voltak.

Eredményeink ugyanakkor azt is mutatják, hogy a genetikai rokonság jelentése nem egységes a résztvevők körében. Azok a nők, akik végül donorpetesejt vagy embriódonáció segítségével váltak anyává, gyakran újraértelmezték a biológiai kapcsolat fogalmát. Narratíváikban a várandósság és a gyermek kihordásának tapasztalata olyan kapcsolódási formaként jelent meg, amely részben helyettesíti vagy átalakítja a genetikai kötelék jelentőségét. A gyermekhez való kapcsolódás nem kizárólag a közös genetikai állományon keresztül nyert értelmet, hanem a testileg megélt várandósságon és a mindennapi gondoskodás tapasztalatain keresztül is. Olívia (50 éves, fővárosban élő, mesterséges megtermékenyítéssel anyává váló nő) is így vélekedett: „... Az, hogy az én pocakomban növekedett az én véreimből vonta ki a mindenféle anyagokat. Kiderült egy kutatásból, mert 80%-nál több gyerek hasonlított a szülő anyukájára... A méhlepényből génrészletek mennek át, amik felerősítenek bizonyos tulajdonságokat. Tehát benne vagyunk mi is. [...] A gyerekem úgy néz ki, mint a nagyapja. Szakasztott mása a nagyapjának.”

A genetikai kapcsolat fontossága mellett több esetben annak szimbolikus megjelenítése is hangsúlyos volt. Figyelemre méltó, hogy néhány résztvevő számára nem feltétlenül maga a genetikai rokonság, hanem annak látható jelei voltak fontosak. Olívia (50 éves, fővárosban élő, mesterséges megtermékenyítéssel anyává váló nő), aki embriódonációval vált anyává, például olyan donorokat választott, akik bizonyos külső tulajdonságokban hasonlítottak rá, hogy a gyermek megjelenésében fennmaradhasson valamiféle érzékelt rokonság. Ő a választással kapcsolatban így nyilatkozott: „Úgy választottam, hogy az egyik donor kék szemű legyen. Hogy legalább genetikusan úgy, ahogy bennem is bennem van, hogy legalább genetikusan lehessen benne a gyereken, hogy neki születhessen esetleg kék szemű utódja.”

A külső hasonlóság így nem csupán a fizikai megjelenés kérdéseként jelent meg, hanem a családi összetartozás látható bizonyítékaként is szolgált. A gyermek és az anya közötti érzékelhető hasonlóság hozzájárulhatott ahhoz, hogy a külvilág egyértelműen családként ismerje el őket.

A genetikai eredet és a származás kérdése szintén fontos témaként jelent meg az interjúkban. Bár a résztvevők többsége nem választhatott anonim és nem anonim donor között, mivel ezt az adott ország jogi szabályozása határozta meg, sokan hangsúlyozták, hogy azt a donációs formát tartják ideálisnak, amely lehetővé teszi, hogy a gyermek nagykorúvá válása után megismerhesse a donor személyazonosságát. Érvelésük középpontjában elsősorban nem saját igényeik, hanem gyermekeik jövőbeli érdekei álltak. Fontosnak tartották, hogy gyermekük felnőttkorában lehetőséget kapjon genetikai gyökereinek megismerésére és arra, hogy kapcsolatba léphessen a donorával. Nikolett (49 éves, fővárosban élő, mesterséges megtermékenyítéssel anyává váló nő) például azt hangsúlyozta, hogy „...direkt ezért mentem Portugáliába, hogy a gyerek majd felvehesse a kapcsolatot a donorokkal”.

Az örökbefogadó anyák számára annak elfogadtatása környezetükben, hogy egyedül vállalnak gyermeket, nemcsak az örökbefogadással kapcsolatos előítéletek leküzdésével kapcsolódott össze, hanem a romákkal szembeni előítéletekkel is, hiszen egyedülálló szülőként nagy eséllyel roma gyermeket tudtak örökbe fogadni. Az egyik anya az örökbefogadás előtt más anyának segített, és felmérte, hogy mennyire zavarják azok a pillantások a játszótéren, amelyeket azért kap, mert egy roma származású gyermekkel van.

Az örökbefogadó anyák több esetben beszéltek arról is, hogy a kinézetükben jelentkező eltérések kérdéseket vetettek fel a környezetükben. Sztella kinézete például teljesen eltérő gyermekétől, ami őt nem zavarja, de a környezete gyakran reflektál erre: „Nagyon szép, tehát barna bőrű barna szemű barna hajú, szerintem nagyon szép gyerek, hatalmas nagy szemei vannak, nagy szemöldöke, nagyon aranyos, én meg hát, én sző-

ke vagyok, én nagyon magas vagyok, ő szerintem nem lesz magas, és ilyen kis vékony, vékony gyerek tehát, hogyha valaki minket lát, nem biztos, hogy azt gondolja, hogy örökbe fogadtam, de hát azt mindig mondják, hogy apukájára hasonlít, ugye?” – Sztella (46 éves, fővárosban élő, örökbefogadó nő).

Összességében eredményeink arra mutatnak rá, hogy ugyan a genetikai kapcsolat a résztvevők számára fontos referenciapont maradt, ugyanakkor jelentése és szerepe a különböző családalapítási utak mentén eltérő módon alakult. Míg egyes nők a genetikai rokonság megőrzésére törekedtek, mások a várandósság testi tapasztalatán vagy a külső hasonlóság hangsúlyozásán keresztül értelmezték újra a biológiai köteléket. Feltételezhető, hogy a partnerkapcsolatban gyermeket vállalók is hasonló preferenciával rendelkeznek, de erre vonatkozó adatunk nincs, fontosnak tartjuk ennek a későbbi vizsgálatát. Az örökbefogadó anyák esetében ezzel szemben a genetikai kapcsolat hiánya nem a családi kötelék gyengülésének érzését eredményezte, hanem új kihívásokat teremtett annak társadalmi megjelenítése során. Narratíváik azt mutatják, hogy a családi kapcsolatok legitimációja nem kizárólag a vérségi kötelékeken alapul, hanem a gondoskodás, az elköteleződés és a mindennapi együttélés gyakorlataiban jön létre.

A CSALÁD FOGALMÁNAK KISZÉLESÍTÉSE

A családi hálózat kiterjesztése érdekében sok nő két – egymástól elkülönülő, de akár párhuzamosan is alkalmazott – stratégiát alkalmazott. Az egyik, a családi gyakorlatok (*doing family*) elméleti megközelítésével összhangban, a mindennapi támogatást nyújtó környezet – például rokonok, szülők, barátok vagy szomszédok – kiterjesztett családként való értelmezésére és bevonására épül. A másik stratégia a genetikai rokonsági kapcsolatok feltárására irányul.

A genetikai kapcsolatok keresése

A mesterséges megtermékenyítéssel gyermeket vállaló interjúalanyok többsége előnyösnek tartja a donor-féltestvérek (*donor siblings* vagy *diblings*) felkutatását. Ezt elsősorban gyermekeik szempontjából tartották fontosnak. Ennek megfelelően az interjúalanyok többsége kísérletet tett gyermeke donor által fogant féltestvéreinek felkutatására, és közülük többen is sikerrel jártak.

Az esetek egy részében a féltestvérek megtalálása nem eredményezett jelentős változást a résztvevők életében. Az interjúalanyok által megtalált féltestvérek többsége más országban, olykor más kontinensen élt, ami jelentősen korlátozta a személyes találkozások lehetőségét. Ennek ellenére bizonyos esetekben a szülők és a gyermekek között az online térben fenntartott kapcsolatok alakultak ki. Az egyik anya beszámolója szerint a gyermekek kölcsönösen felkészítették egymást születésnapjuk alkalmából, fényképeket osztottak meg egymással, és ily módon laza kapcsolatot tartottak fenn. Egy másik anya emellett pozitív élményként írta le a gyermekek közötti fizikai és viselkedésbeli hasonlóságok megfigyelését.

A mintában van olyan résztvevő is, aki már több, Európában élő féltestvérrel és családjával személyesen is találkozott. Az ő esetében a féltestvérkeresés folyamata úgy kapcsolódott össze más családokkal, hogy az egyik már korábban megkezdte a genetikailag is közös rokonok felkutatását, így az interjúalany rövid időn belül öt féltestvércsaláddal lépett kapcsolatba. Bár eredeti motivációja az volt, hogy elősegítse gyermeke kapcsolatteremtését genetikai rokonaival, narratívájában a folyamat legjelentősebb fordulópontja saját érzelmei feldolgozásához kapcsolódott. Az egyedülálló anyasághoz társuló korábbi szégyenérzete és bűntudata megszűnt. Nóra (52 éves, fővárosban élő, mesterséges megtermékenyítéssel anyává váló nő) így fogalmazta

meg ezt a változást: „Sokáig volt bennem a büntudat és a szégyen kettőse, és ezen én rengeteget dolgoztam. Ilyen terápia, olyan coach, mit tudom én, milyen csoportok, és sehogy nem múlt el, mígnem aztán ugye hála a Facebook-csoportoknak rátaláltam a gyerekeknek a testvéreire, és ott ez elmúlt hirtelen.”

Néhány interjúalany nyitott lett volna a gyermeke féltestvéreinek családjával való kapcsolattartásra, azonban a másik fél részéről ez nem talált viszonzásra. Emellett néhány résztvevő nem is rendelkezett információval arról, hogy ilyen keresési lehetőség egyáltalán létezik, míg mások etikai dilemmákkal szembesültek a keresés megkezdésének helyességét illetően, ahogy Gabriella (48 éves, városban élő, mesterséges megtermékenyítéssel anyává váló nő) is: „Nagy meglepetésemre egy Facebook-csoportból tudtam meg, hogy ma már testvéreket is lehet keresni. Ez komoly dilemmát jelentett számomra. Az elmúlt egy-két évben, amióta tudomást szereztem erről a lehetőségről, sokat vívódtam magamban ezen, és a gyermekeimmel sem igazán beszéltem róla.”

Az örökbefogadó anyák esetében kevésbé hangsúlyosan jelent meg az aziránti törekvés, hogy kapcsolatba lépjenek a gyermekek biológiai szüleivel, testvéreivel. Legtöbbször azt tervezték, hogy megvárják, amíg a gyermekük már nagykorúvá válik vagy legalábbis, amíg eléri a tizennégy éves kort – törvény szerint ezt megelőzően nem is lehetséges a biológiai szülők megkeresése – és maga a gyermek döntheti el, hogy szeretné-e ezt kezdeményezni. Többször tudtak a biológiai szülőkről, arról, hogy milyen körülmények közül, hány testvér mellől származott a gyermekük, és voltak, akiknek fotója is volt a biológiai anyáról, amit megmutattak gyermeküknek. A család kiszélesítése tehát abban a formában, hogy kapcsolatba lépjenek a biológiai rokonokkal, az örökbefogadó családoknál kevésbé jelent meg. Ugyanakkor például egy gyermek tudott arról, hogy van egy féltestvére, akit számontartott, és amikor megkérdezték tőle, hogy van-e testvére, akkor ő mindig említette. Egy másik gyermeknek pedig ugyan volt lehetősége találkozni a testvérével, de ez csak egy egyszeri találkozás maradt.

A mintánkba bekerült örökbefogadó anyákat minden esetben a teljesen nyílt kommunikáció jellemezte, gyermekeikkel az örökbefogadás pillanatától kezdve beszéltek arról, hogy ők örökbefogadott gyermekek, és a rendelkezésükre álló információk alapján meséltek nekik a biológiai szüleikről is. Míg a biológiai szülőkkel kevésbé, addig a nevelőszülőkkel – ahol átmenetileg akár több évig is tartózkodtak a gyermekek – többször tartották a kapcsolatot, amit fenntartani is terveztek. Daniella (48 éves, fővárosban élő, örökbefogadó nő) például amiatt is fontosnak gondolta a nevelőszülőkkel tartani a kapcsolatot, mert ott egy másik családi mintát lát a gyermeke: „Vagy 4–5 évig velük élt, és ők egy olyan mintaszerű házaspár. Tehát ilyen jó kapcsolatban vannak, apa, anya, tehát, hogy egy minta is a gyerekeknek így, hogy most én így egyedül vagyok neki, az szerintem sokat fog jelenteni kamaszkorban, az ő kapcsolatuk, amit látott, úgyhogy velük fogjuk tartani a kapcsolatot, a vér szerintivel nem valószínű.” Egy másik esetben ugyan az anya szeretne volna tartani a kapcsolatot a nevelőszülőkkel, de egy rosszul sikerült találkozó után a nevelőszülők elzárkóztak ettől. Arra is volt példa, hogy egy idősebb nő volt a gyermek nevelőanyja, aki nagymamafunkciót töltött be a gyermek életében, így az örökbefogadó anya és gyermeke is mamaként emlegették az egykori nevelőanyát.

A kiterjesztett család bevonása

A másik stratégia a tágabb kapcsolati védőháló biztosítása: a genetikai rokonság szűkösségének kompenzálása érdekében a kiterjesztett családra való támaszkodás. Több nő említette, hogy a családtagokkal való rendszeres kapcsolattartással, valamint a szélesebb baráti körrel való kapcsolat ápolásával próbálják ellen-

súlyozni azt, hogy nincs jelen az apa, illetve az apa rokonai a gyermek életében. Zoé (48 éves, városban élő, mesterséges megtermékenyítéssel anyává váló nő) is azok közé tartozik, akik hangsúlyozzák a másokkal való szorosabb kapcsolatot „Azt gondolom, hogy nyilván azért próbáljuk ellensúlyozni [azt, hogy nincs apja], hogy azért van itt egy család körülötte.”

Sok nő tudatosan szorosabb kapcsolatot tart fenn a származási családjával, hogy gyermekének erősebb kötődése legyen a felmenőihez, ezáltal e kapcsolatok minősége kompenzálja a hiányzó rokonok jelenlétét. Imola (41 éves, megyeszékhelyen élő, mesterséges megtermékenyítéssel anyává váló nő) például így nyilatkozott: „Amióta megszületett Frida, tudatosan tartom a kapcsolatot apukámmal..., és sokkal jobb is lett a kapcsolatunk”. Több anya ennek kapcsán utalt arra a gyakran használt kifejezésre, hogy „egy falu kell a gyermek felneveléséhez”. Egyedülálló szülőként úgy érezték, hogy még nagyobb szükségük van erre a „falura”, amelyet sok esetben maguknak kell felkutatniuk és megteremteniük: segítséget kerestek korábbi kapcsolataikban, illetve új kötelékeket alakítottak ki. Viviana (43 éves, jelenleg külföldön élő, mesterséges megtermékenyítéssel anyává váló nő) tapasztalata jól mutatja, hogyan válhatnak a baráti kapcsolatok a „falu” fontos részévé: „Mint mondják, hogyha egyedül vállal valaki gyereket, akkor legyen körülötted egy falu, mert hogy egyedül, hát nem lehet. De itt vannak barátaim is, szerencsére mellettem van egy barátnőm, aki majdnemhogy velem egyszerre lett terhes, és így sikerült, így csomó mindent együtt csinálni.”

Interjúalanyaink többsége elsősorban szüleire és testvéreire támaszkodhat, ugyanakkor többen számoltak be arról, hogy közeli rokonaik a földrajzi távolság miatt nem elérhetők, vagy idős szüleik maguk is támogatásra szorulnak. Ilyen helyzetekben az anyák gyakran egyedül kénytelenek megküzdeni a mindennapi nehézségekkel. Vagy fizetett gyermekfelügyeletet vesznek igénybe, vagy távolabbi rokonok, ismerősök és barátok segítségére támaszkodnak. A családi gyakorlatok (*doing family*) koncepciójával összhangban több esetben is megfigyelhető, hogy a gondoskodási és támogató gyakorlatok révén nem vér szerinti kapcsolatok is családi jelentőséget nyernek, és az egyedülálló anyák számára tényleges segítő családtagként funkcionálnak. Nikolett (49 éves fővárosban élő, mesterséges megtermékenyítéssel anyává váló nő) „fogadott nagymamaként” említette a lépcsőházukban lakó idősebb nőt, aki rendszeresen vigyáz a gyermekére: „Akkor van a fogadott nagymama a lépcsőházban. Ő egy heti egy délután, ő hosszabb időt szokott játszani Adával, meg ő el is viszi.”

Hasonló módon több interjúalany narratívájában „fogadott nagypapák” is megjelentek. Bianka (43 éves, fővárosban élő, mesterséges megtermékenyítéssel anyává váló nő) egy családi barát édesapjáról mesélt, aki a várandósságtól kezdve aktívan támogatta őket: „Ő vitt be a kórházba, amikor szülni mentem, ő hozott minket haza, segített kifesteni. Szóval, mint egy ilyen nagypapaszerepet betöltve igyekszik mindenben segíteni a mai napig.” A résztvevő azt is elmondta, hogy apák napján őt vagy gyermeke keresztapját szeretné bevinni az ünneplésre, ami jól mutatja, hogy a hagyományosan az apához kötődő szerepek egy része ezekben a családokban más, érzelmileg fontos férfi szereplők között oszlik meg.

Egy másik anya, Zoé (48 éves városban élő, mesterséges megtermékenyítéssel anyává váló nő) pedig olyan személyre támaszkodhat, akinek hozzá fűződő rokonságát maga is „kacifántosnak” nevezte, hiszen nem valódi rokoni kötelék fűzi őket egymáshoz: „kacifántos, de az exsógornőm új férje, mindegy, tehát így vagy úgy, de családtag. [...] Ők is szoktak segíteni.”

Interjúalanyaink beszámolóí alapján a tágabb támogató hálózat szerepe jelentős változatosságot mutatott. Egyes esetekben ezek a kapcsolatok elsősorban alkalmi, praktikus segítségnyújtásra korlátozódtak, és egy-egy konkrét élethelyzet vagy nehézség áthidalását szolgálták. Más esetekben azonban a támogató sze-

mélyek tartósan beépültek a család mindennapi életébe, és a résztvevők a család működésének szerves részeként tekintettek rájuk.

A szimbolikus család megjelenítése

Kutatási eredményeink szerint több nő arra törekedett, hogy gyermeke biológiai vagy genetikai rokonságának fizikailag nem jelen lévő tagjai is helyet kapjanak a családi történetben. Örökbefogadás és donor segítségével történő fogantatás esetén a családok sok esetben csak korlátozott információval rendelkeznek a gyermek biológiai, illetve genetikai származásáról és rokonairól. Így ezekhez a személyekhez gyakran nem személyes emlékek, hanem elképzelt történetek és fantáziaképek kapcsolódnak. Több anya igyekezett ezeket a fizikailag távol lévő vagy ismeretlen személyeket érzékelhetőbbé tenni gyermeke számára: donoros fogantatás esetén a donort vagy a donortestvéreket, örökbefogadás esetén pedig a biológiai szülőket és testvéreket. Mese-könyvek, illetve – amennyiben rendelkezésre álltak – fényképek és fotóalbumok segítségével jelenítették meg őket, és ily módon próbálták a családi történetbe beleszőni azokat a szereplőket is, akik fizikailag nincsenek jelen. Sztella beszámolója jól szemlélteti, hogyan válhat a fényképalbum a gyermek származástörténetének közvetítését segítő eszközzé, amely alkalmat teremt a biológiai család tagjainak fokozatos bevonására is a közös történetbe: *„Elővettem a kis fényképalbumát, és én kérdeztem, hogy nézzünk-e képeket, amikor még kisbaba voltál. És akkor nézünk. És aztán elkezdtek és talán egy oldalt néztünk meg az ugye 8 kép és akkor már mondta, hogy csukjam be. Én meg mondtam neki, hogy igen, és akkor még a nagymama vitt téged haza a kórházból. Meg egyszer már meséltem neki vagy megemlékeztem azt is, hogy volt még egy néni, akinek a hasában volt, aki megszülte”* (Sztella – 46 éves, fővárosban élő, örökbefogadó nő).

A donorral gyermeket vállaló anyák körében a családról alkotott narratívák nem közösen megélt emlékekre, hanem gyakran a donorral kapcsolatos fantáziákra épülnek. A donor alakja a rendelkezésre álló tények, a hozzá kapcsolódó hiedelmek és olykor idealizált elképzelések összefonódásából formálódik, és ezáltal a családi jelentésalkotás részévé válik.

Noha a gyermekek nem ismerik a donort (Magyarországon csak anonim donort választhatnak, míg a külföldön végzett mesterséges megtermékenyítési eljárások során olyan donor is választható, akinek személyazonosságát a leszármazottak nagykorúvá válásuk után megismerhetik), az anyák egyetértettek abban, hogy gyermeküknek ismernie kell a saját fogantatásának és származásának történetét. Többen voltak, akik egészen a gyermek kiskorától kommunikálták ezt, míg voltak, akik később, de kora gyermekkorban gondolták ezt szükségesnek. Akik már meséltek gyermeküknek a fogantatásukról, többségükben a donort is beleszőtték ebbe a történetbe. A nők többsége semlegesen tekintett a donorra, de voltak, akik hálával gondoltak rá, és ezt gyermeküknek is elmondták. Barbara (42 éves, megyeszékhelyen élő, mesterséges megtermékenyítéssel anyává váló nő) beszámolója jól szemlélteti, hogyan jelenhet meg a donor a gyermek számára elmesélt fogantatástörténetben pozitív, érzelmileg jelentős szereplőként: *„Igazából mindig elmondom a kislányomnak, milyen hálás vagyok az apukájának. Ezt szoktam neki mondani.”*

Néhány anya kifejezetten pozitív, olykor idealizált képet alkotott a donorról, amelynek eredményeként a genetikai apa nem a hiányt vagy az ismeretlenséget reprezentálja, hanem egy idealizált férfiképként jelenik meg a szimbolikus családi konstrukcióban. Laura (45 éves, megyeszékhelyen élő, mesterséges megtermékenyítéssel anyává váló nő) elbeszélése jól példázza ezt az idealizáló viszonyulást, amelyben a donor a gyermek megszületését lehetővé tevő, pozitív és érzelmileg jelentős szereplőként jelenik meg: *Az ő apukája egy cso-*

dálatos ember – bocsánat sírok –, ő egy nagyon-nagyon aranyos és tökéletes ember, aki lehetővé tette, hogy ő legyen.”

A donort vagy a genetikai szülőket többen szimbolikusan, azok kultúráján keresztül emelték be a családba. Azok közül, akiknek idegen kultúrából származó donor adott ivarsejtet, többen hangsúlyozták, hogy a genetikai apa kultúráját is szeretnék megmutatni gyermeküknek, így a donor kultúráján keresztül kapcsolódhat össze a gyermek a felmenőjével. Bianka, egy 43 éves fővárosban élő, mesterséges megtermékenyítéssel anyává váló nő beszámolója jól példázza, hogyan jelenik meg a donor kulturális háttere a gyermek származástörténetének részeként: *„Annyit tudok róla, hogy portugál, és igazából én igyekezni fogok mindent ezzel a kultúrával kapcsolatban megmutatni neki. Tehát én akarom, hogy ő tudja ezt, mindent, amit én tudok, azt tudjon ő is az apukájáról.”*

A roma gyermeket örökbe fogadó anyák emellett említették azt is, hogy igyekeznek eljárni olyan eseményekre is, amelyek a roma identitást segítik erősíteni a gyermekekben. Például a Romadopt Klub eseményeit említették, amely egy olyan klub, ami kifejezetten a roma gyermeket örökbefogadó szülőknek és gyermekeknek szervez programokat.

Két olyan nő, aki donor hímvarsejtes mesterséges megtermékenyítéssel vált anyává, fontosnak tartotta azt is, hogy a gyermek neve kifejezze a származásához való kötődését. A név általában szimbolikus jelentőséggel bír, ebben az esetben pedig a gyermek nevét úgy választották ki, hogy a származására utaljon. Imola, egy 41 éves, megyeszékhelyen élő, mesterséges megtermékenyítéssel anyává váló nő így fogalmazott: *„én nem szerettem volna megfosztani az ő kis backgroundjától és ezért választottam neki tudatosan egy XXX [itt az alany azt az országot említette, ahonnan a donor hímvarsejt érkezett] nevet, amit elfogadnak Magyarországon is.”*

A NORMATÍV CSALÁDMODELLEL VALÓ ÖSSZEHASONLÍTÁS

Az interjúkból az is kirajzolódott, hogy a partner nélkül gyermeket vállaló nők gyakran hasonlítják családjukat a kétszülős családokhoz. Az összehasonlításban egyszerre jelent meg az, hogy referenciapontként tekintenek erre a családra, és az is, hogy közben átértékelik annak jelentőségét, hogy apa is legyen a családban, hiszen sok tekintetben úgy látják, hogy nem feltétlenül ez a strukturális szempont az, ami meghatározza a család működését.

Az, hogy az eredeti családalapítási tervet másik úton tudták elérni, vagyis hogy a kétszülős normatív család helyett egyedül vállaltak gyermeket, sok anyában kudarc- és/vagy szégyenérzettel vagy büntudattal párosult, esetleg amiatti aggodalommal, hogy a gyermeket hátrány éri. Volt, aki a társadalmi kirekesztés miatt aggódott, vagy az apakép hiányának lehetséges következményei miatt. Alexandra elbeszélése jól szemlélteti, milyen erősen hathat a kétszülős család normája az anyák saját családjuk megítélésére: *„És régebben, amikor így olyan helyzetben voltam, hogy házaspárok voltak ott, meg anyuka, apuka, ... nehéz volt azt megélni nekem, hogy én nem bírtam egy ilyen apukát szerezni a gyerekemnek, hogy micsoda lúzer vagyok már, szegény gyerekeknek nem lesz apja. Én nem vagyok olyan értékes, mint az a család, mert ott van mindenki, itt meg nincs”* (Alexandra – 53 éves, fővárosban élő, örökbefogadó nő).

Néhányan azonban kifejezetten büszkeséget éreztek az anyává válásuk útjára gondolva, ahogy Imola, egy 41 éves, megyeszékhelyen élő, mesterséges megtermékenyítéssel anyává váló nő is megfogalmazta: *„Én büszkeségnek élem meg, és én úgy is fogom nevelni a gyereket, hogy legyen erre büszke. Tehát ez, ez egy*

csodálatos dolog... Én, én így fogom nevelni Fridát.”

A normatív családdal való összehasonlítás során sokan arra a nehézségre helyezték a hangsúlyt, ami abból következik, hogy partner nélkül kell helytállniuk. Emma – egy 39 éves, városban élő, mesterséges megtermékenyítéssel anyává váló nő – példája azt mutatja, hogy a partner hiánya nemcsak érzelmi vagy szimbolikus értelemben jelent különbséget a kétszülős családdal képest, hanem a mindennapi gondozási és szervezési feladatok koncentrálódásában is: *„Meg az, hogy nyilván, ahol párban vannak, ott tényleg az van, hogy akkor a bevásárlást azt elintézi a másik fél. Vagy akkor, ha elfogy a tápszer, akkor ő hazafelé be tud ugrani a patikába, vagy elfogyott a pelus, akkor a DM-be. Nekünk mindig, tehát nekem előre kell ezeket látnom, hogy terveznem, szerveznem, hogy akkor ne legyen úgy, hogy elfogy a tápszer vagy a pelenka, hanem mindig legyen itthon, és akkor ugyanígy a kajával.”*

Ugyanakkor megfigyelhető az a jelenség is, hogy amikor a partner nélkül gyermeket vállaló nők saját döntésüket és jelenlegi élethelyzetüket értelmezték, gyakran a normatív családdal való viszonyítva relativizálták az általuk megélt nehézségeket. E narratívákban nem elsősorban a hiány vagy a kihívások kerülnek előtérbe, hanem annak hangsúlyozása, hogy bizonyos, a normatív családdal való potenciálisan jelen lévő konfliktusokkal és nehézségekkel nekik nem kell szembenézniük. Saját helyzetüket többen kifejezetten olyan negatív ellenpéldákhoz viszonyítva konstruálták meg, amelyekkel összehasonlítva élethelyzetük kedvezőbbnek és stabilabbnak látszik. Anna – egy 51 éves, megyeszékhelyen élő, mesterséges megtermékenyítéssel anyává váló nő – narratívája azt mutatja, hogyan válhatnak a problémás párkapcsolatok és válások olyan ellenponttá, amelyekhez képest a partner nélküli gyermekvállalás kedvezőbb élethelyzetként jelenik meg: *„Örülök, hogy így döntöttem, mert látom, hogy sokan benne ragadnak egy rossz kapcsolatban, vagy elválnak a szülők, és akkor az megviseli a gyerekeket. Meg többen mondták már, hogy bárcsak én is így csináltam volna, nem lennék összekötve egy örült pasival...”*

Habár többen az apakép hiányából következő lehetséges hátrányok miatt aggódtak, voltak olyan válaszadók is, akik a normatív családdal való eltérés kapcsán a rossz apai minta elkerülésének lehetőségét emelték ki, ahogy Olívia – egy 50 éves, fővárosban élő, mesterséges megtermékenyítéssel anyává váló nő – is: *„Tehát, hogy ezek, mondjuk így, fontosak, hogy nem lát olyan rossz példát, hogy apu nem iszik otthon. Apu nem verekszik otthon. Apu nem dumál bele olyan témába, ami nem rá tartozik.”*

A tudatosság, a stabilitás és a felkészültség sok nőnek a döntése helyessége mellett szóló fontos érvek. A tudatos és megfontolt döntés hangsúlyozásával, a felkészültség előtérbe helyezésével több interjúalany azoktól igyekezett elhatárolni magát, akik „véletlenül” kerülnek ebbe a helyzetbe. Barbara – egy 42 éves, megyeszékhelyen élő, mesterséges megtermékenyítéssel anyává váló nő – érzékletesen fogalmazta meg ezt az elhatárolódást: *„...amikor belevágtam ebbe, akkor tudtam, hogy mibe vágok bele. [...] Erős nőként gondolunk saját magunkra is, és ezt szeretnénk mutatni a külvilág felé is. Tehát, hogy azt mindenképpen, azt észrevettem magamon már a terhesség alatt, hogy nem szeretném, hogy azt higgyék, hogy megestem, hogy sajnáljanak, hogy velem valami tragédia történt. Mert az a nő sajnálatra méltó, én pedig ezt örömmel vállaltam ezt a gyermeket, és öröm volt, hogy sikerült végre az ötödik alkalommal, és nem szerettem volna, ha így gondolnak rám.”*

Több interjúalany említette azt is, hogy az örökbefogadás vagy a mesterséges megtermékenyítés egy korrekt, mindenkivel szemben tisztességes döntés azzal ellentétben, hogy valaki a partner becsapásával vagy alkalmi szexuális kapcsolat létesítésével esik teherbe. Ez a döntés az anya szempontjából is kisebb

kompromisszumot jelent, mint megalkudni egy rossz párkapcsolattal, valamint a gyermek számára is kedvezőbb. A tudatos, megfontolt és korrekt döntés kiemelése megjelenik Brenda – egy 49 éves, városban élő, mesterséges megtermékenyítéssel anyává váló nő – elbeszélésében is: *„Szerettem volna tükörbe nézni tiszta lelkiismerettel. Szerettem volna a gyerekem szemébe nézni, hogy tiszta a lelkiismeretem, hogy nincs miért szégyenkeznie neki se, nekem se. Tehát a racionalitás vitt idáig. Tehát hogy más lehetőséget, más kiutat én ebből nem láttam.”*

Az eredmények arra utalnak, hogy a partner nélkül gyermeket vállaló nők családról alkotott értelmezései ambivalens módon viszonyulnak a normatív, apa-anya-gyermek(ek) családmódelhez: egyrészt amikor az idealizált normatív családhoz viszonyítják családjukat, akkor a hiányokat hangsúlyozzák saját családjuk kapcsán, míg az olyan diszfunkcionális családi mintázatokhoz képest, mint például konfliktusos kapcsolat a szülők között, az előnyök kerülnek előtérbe. E perspektívák nem egymást kizáró módon jelennek meg, hanem párhuzamosan is érvényesülhetnek. Ugyanakkor valamennyi interjú tartalmazza az összehasonlítás valamilyen formájának spontán beépülését a családi narratívákba.

A CSALÁD LÁTHATÓVÁ TÉTELE – INTÉZMÉNYI ÉS TÁRSADALMI KIREKESZTETTSÉG

A partner nélkül gyermeket vállaló nők esetében a család társadalmi láthatóvá tétele és elismertetése (*displaying family*) különösen fontos feladattá válik, mivel családformájuk számos intézményi és társadalmi környezetben eltér a normatív családeideáltól. Az intézmények (bölcsőde, iskola, hivatalok) és a társadalmi környezet gyakran nincsenek felkészülve e családformára, ezért e nőknek külön erőfeszítéseket kell tenniük annak érdekében, hogy családjukat elfogadtassák.

Az iskolai jelentkezési lapokon, a bölcsődei nyomtatványokon gyakran mindkét szülő adatait és aláírását kérik – ez a helyzet arra kényszeríti az érintett nőket, hogy aktívan, magyarázatokkal tegyék láthatóvá eltérő családstruktúrájukat.

Luca – egy 44 éves, megyeszékhelyen élő, örökbefogadó nő – beszámolója jól példázza ezt az erőfeszítést: *„A jelentkezési lapra ugye bekérték mindenkinek az adatait, és mindkét szülő aláírását. [...] Mit magyarázok én, csak kihúztam az apját, hadd szokják. [...] egy pár hét után felhívott az iskolatitkár néni, legalább annyira zavarban, mint én, hogy mi a helyzet.”* Laura – egy 45 éves, megyeszékhelyen élő, mesterséges megtermékenyítéssel anyává váló nő – hasonló tapasztalatról számolt be a bölcsődei jelentkezés kapcsán: *„A jelentkezésnél kellett, hogy apa is egyezzen bele, nálunk ugye ilyen nincsen.”*

Az interjúk alapján a résztvevők két alapvető stratégiát alkalmaztak ezeknek a helyzeteknek a kezelésére. Egy részük – szükség esetén konfliktusokat is felvállalva – magyarázta el környezetének saját helyzetét. Mások ugyanakkor a kellemetlen kérdések és az esetleges stigmatizáció elkerülése érdekében igyekeztek a normatív családmódelhez közelítő narratívákat kialakítani. Többen beszámoltak arról, hogy bizonyos társadalmi helyzetekben egy távol élő vagy külföldön dolgozó apa történetét mesélték el, hogy elkerüljék a magyarázkodást.

A partner nélkül gyermeket vállaló nők nem csupán külső megítéléssel szembesültek, hanem maguk is reflektáltak arra, hogyan látja őket környezetük. Narratíváikban gyakran egyszerre jelenik meg a szégyen, a kudarcélmény és a büszkeség érzése. Elena (43 éves, megyeszékhelyen élő, mesterséges megtermékenyítéssel anyává váló nő) például hosszú ideig egy kitalált történettel magyarázta gyermeke fogantatásának körülményeit: *„Most ott tartok, hogy szakítottunk, ami tehát, hogy így most, már sajnálom. [...] abban az*

állapotban valahogy úgy szégyelltem, hogy így egyedül vállalom gyereket [...] de most már nem gondolom ezt, tehát most már büszke vagyok magamra”.

Elena esete jól mutatja a család láthatóvá tételének (*displaying family*) egy sajátos formáját: mivel szégyellte a valós helyzetet, egy kitalált, részben normatív keretek közé illeszkedő történetet alkotott, hogy a környezete számára elfogadhatóbbá tegye a családját. Ez a stratégia ugyanakkor belső feszültséget is okozott – a szűken idővel büszkeséggé alakult.

Kyra (45 éves, jelenleg külföldön élő, mesterséges megtermékenyítéssel anyává váló nő) még nyersebben fogalmazta meg a sikertelenség és a külső megítélés összefonódását:

„Szerintem ezt inkább magamban kell helyre rakni [...] jártam még régebben egy pszichológushoz, de ő kb. többet ártott, mint használt. Mert volt egy olyan mondata, hogy én annyira akarok magamnak férfit, hogy inkább veszek magamnak egyet. [...] szóval inkább, nekem még, főleg a terhesség alatt, hogy így kicsit ilyen, szégyelltem magamat [...] mint hogyha ilyen bélyeg lenne rajtam, hogy én egy, annyira sikertelen vagyok, hogy én nem tudtam összehozni egy párkapcsolatot.”

Ugyanakkor számos nő számolt be a büszkeség érzéséről is. Barbara (42 éves, megyeszékhelyen élő, mesterséges megtermékenyítéssel anyává váló nő) így fogalmazott: *„A pozitív érzés az a büszkeség, vagánynak tartom. Tehát én nagyon büszke vagyok erre.”* A büszkeség itt nem csupán a döntés vállalását jelenti, hanem a normatív családi életúttól való eltérés pozitív újraértelmezését is. A partner nélküli gyermekvállalás nem feltétlenül hiányként vagy kudarként jelenik meg a résztvevők narratíváiban, hanem olyan tudatos döntésként, amely lehetővé tette számukra a szülővé válást.

Az intézményi kirekesztettség ugyanakkor nem korlátozódott az oktatási vagy adminisztratív rendszerekre. Több interjúalany arra is reflektált, hogy a magyarországi családpolitikai és társadalmi diskurzusok elsősorban a házasságon alapuló, kétszülős családmoddelt tekintik családnak. Ennek következtében a partner nélküli női gyermekvállaláson alapuló családok (és az egyszülős családok általánosságban) gyakran láthatatlanok maradnak a családpolitikai kommunikációban, és számos támogatási forma kialakítása során sem jelennek meg önálló családtípusként, vagy nem tartoznak bele a támogatandó családok körébe. Bár a résztvevők többsége nem elsősorban az anyagi támogatások hiányáról számolt be, többen úgy érezték, hogy a családról alkotott kormányzati narratívák nem tekintik teljes értékű családnak az általuk létrehozott családformát. Ezt a tapasztalatot fogalmazta meg Vanda – egy 40 éves, városban élő, mesterséges megtermékenyítéssel anyává váló nő – is: *„Most ugye kötelező ez az etika tantárgy [...] a család definíciója az feltétlenül házasság, két gyerekkel kell, hogy járjon [...] a hivatalos tankönyv szerint az én gyerekem nem létezik.”*

A résztvevők beszámolóai alapján tehát a partner nélkül gyermeket vállaló nők számára a család legitimálása folyamatos munka. A család mindennapi megélése mellett újra és újra szükség van annak láthatóvá tételére és társadalmi elismertetésére is. Bár a partner nélkül gyermeket vállaló nők által alapított családok a magyar társadalom létező családformáját képviselik, az intézményi gyakorlatok és a családpolitikai diskurzusok gyakran továbbra is a kétszülős családmoddelt tekintik normának. Ennek következtében a résztvevők sokszor azt tapasztalták, hogy családjukat újra és újra meg kell magyarázniuk és legitimálniuk kell a társadalmi elfogadás érdekében.

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányunkban a partner nélkül gyermeket vállaló anyák családképét és a társadalom ezzel kapcsolatos visszajelzéseit vizsgáltuk kvalitatív interjúk segítségével. Elméleti keretként a családszociológia különböző „újabb”, nem strukturális jegyeken alapuló családdefinícióit vettük alapul, így a családi gyakorlatok jelentőségét hangsúlyozó *doing family* (Morgan 1996), a család megjelenítését középpontba helyező *displaying family* (Finch 2007), valamint a szimbolikus család (Gillis 1996) elméleteit, amelyek a családi interakciókra, a család külvilág általi elfogadottságára, valamint a család által létrehozott szimbolikus jegyekre és narratívákra fókuszálnak.

Eredményeink azt mutatják, hogy a strukturális és a családi gyakorlatokra fókuszáló családfelfogás közötti vívódás hangsúlyosan megjelent alanyaink életében, melyet erősen meghatározott az is, hogy egy olyan társadalmi közegben kellett megvalósítaniuk ezt a családformát, amelyben a normatív elvárások továbbra is elsősorban a két szülőre épülő, házasságon alapuló családmodellt részesítik előnyben. Alanyaink is elsősorban ezt az ideált tartották előnyösnek, párkapcsolatban szerettek volna gyermeket vállalni. Amikor azonban ez nem valósult meg, és egyre kevesebb idejük maradt a gyermekvállalásra, akkor elgondolkodtak az egyedül történő gyermekvállaláson. Így tehát a strukturális, normatív családfogalom kereteinek átlépése elsőként saját döntéshozatali folyamatukban történt meg. Ez, ahogy többen beszámoltak róla, egy elhúzódozó, reflexív folyamat volt, mely során azt is mérlegelték, hogy az egyedüli gyermekvállalás nem zárja ki azt, hogy a későbbiekben partnert találjanak, így a döntésüket nem látták úgy, mint ami véglegesen meghatározná a családformájukat – a családra tehát egy időben formálható egységként tekintettek.

Korábbi nemzetközi eredményekhez hasonlóan (Nordqvist 2017) a család strukturális értelmezése a genetikai kapcsolathoz való ragaszkodásban is megjelent: a mesterséges megtermékenyítést választók többsége fontosnak tartotta, hogy genetikailag kapcsolódjon gyermekéhez. Ugyanakkor a mintánkban olyan nők is voltak, akik számára nem elsősorban a genetikai kötelék, hanem a biológiai kapcsolódás, a terhesség és a szülés megtapasztalása bírt jelentőséggel – vagyis olyan gyakorlatok, amelyek a család és a szülőség megéléséhez kapcsolódnak. Eredményeink így arra utalnak, hogy a mesterséges megtermékenyítés választása mögött eltérő családfelfogások húzódnak meg: egyesek számára a vérségi, strukturális kapcsolódás volt meghatározó, míg mások esetében a családi gyakorlatokhoz kötődő testi és érzelmi tapasztalatok kerültek előtérbe. A döntés tehát egyszerre kapcsolódhatott a család strukturális és gyakorlati dimenzióihoz, ezek relatív jelentősége azonban egyénenként eltérő volt.

Az örökbefogadó anyák tapasztalatai tovább árnyalják ezt a képet. Több esetben az örökbefogadás másodlagos lehetőségként jelent meg, amelyet a genetikai vagy biológiai kapcsolódás iránti vágy megelőzött. Ugyanakkor voltak olyan interjúalanyok is, akik nem tulajdonítottak kiemelt jelentőséget a genetikai köteléknek, és gyermekvállalási motivációik között hangsúlyosan az jelent meg, hogy egy gyermek számára családot és biztonságos környezetet biztosítsanak. Esetükben a család értelmezése elsősorban a gondoskodási gyakorlatokhoz és a szülői szerep megéléséhez kapcsolódott.

Eredményeink azt is mutatják, hogy a család határainak kijelölése során a tágabb rokonság, a választott kapcsolatok, valamint a normatív családmaghoz kapcsolódó vérségi szálak egyaránt fontos szerepet kaptak. A partner nélkül gyermeket vállaló nők – más egyedülálló anyákhoz hasonlóan (Nelson 2006) – elsősorban szüleikre és testvéreikre támaszkodtak, akik aktívan részt vettek a mindennapi gondoskodási feladatokban, például a gyermekfelügyeletben vagy a közös szabadidős programok szervezésében. A választott kapcsolatok

nem csupán gyakorlati támogatást biztosítanak: egyes férfi szereplők a gyermek számára fontos férfimin-taként is szolgáltak, annak ellenére, hogy nem töltenek be apai szerepet a szó hagyományos értelmében. Ugyanakkor a család kiterjesztése nem kizárólag a mindennapi gyakorlatokon keresztül történt. A donorivar-sejt felhasználásával anyává váló interjúalanyok közül többen jelentőséget tulajdonítottak a donorral vagy a donorféltestvérekkel való kapcsolat kialakításának, illetve fenntartásának, míg az örökbefogadó anyák első-sorban a gyermekükre bízta, hogy a későbbiekben kapcsolatba lépnek-e a biológiai szülőkkel. A donorfél-testvérekkel való kapcsolatfelvétel így egyrészt a strukturális családfelfogás elemeinek továbbélését mutatja, ugyanakkor a donorok (kifejezetten a férfi, a dupla donorosok esetében is) és az örökbefogadók esetében a biológiai szülők és testvérek a szimbolikus család részét is képezik. A partner nélkül gyermeket vállaló nők a rendelkezésre álló információk alapján beszéltek gyermekeiknek ezekről a személyekről, a kultúráról, amit képviselnek (külföldi donorok esetén), a történetekről, amiket róluk tudnak.

A strukturális és a gyakorlatokon alapuló családfelfogás közötti feszültség abban is megjelent, ahogyan az alanyok a gyermekük számára ideális családi környezetet értelmezték. Bár többségük eredetileg a két szülőre épülő normatív családot tekintette a gyermekvállalás kívánatos keretének, tapasztalataik alapján később so-kan ártértékelték ennek jelentőségét. Többen úgy vélték, hogy gyermekük számára kedvezőbb egy egyszülős, de stabil és támogató családi környezet, mint egy olyan kétszülős család, amelyet konfliktusok, bizonytalan kapcsolatok vagy egyéb problémák jellemeznek. Az interjúk alapján így a „jó család” meghatározásában a strukturális jellemzők – például a két szülő jelenléte – háttérbe szorultak a kapcsolatok minőségével és a mindennapi gondoskodási gyakorlatokkal szemben. Mindez összecseng korábbi nemzetközi kutatási eredményekkel is, amelyek szerint a partner nélkül gyermeket vállaló nők a döntésük legitimálása érdekében gyakran hasonlítják magukat a kétszülős, normatív családmódelhez (Bock 2000).

A család megjelenítésének (*displaying family*) gyakorlataiban is kirajzolódott a strukturális és a gyakorlat-központú családfelfogás egyidejű jelenléte. A mesterséges megtermékenyítést választó anyák közül többen hangsúlyozták például a genetikai kapcsolat fontosságát olyan szempontból is, hogy a külvilág egyértelmű-en családként azonosítsa őket. A gyermekkel való fizikai hasonlóság így a családi összetartozás társadalmi bizonyítékaként is működött. Az örökbefogadó anyák esetében, különösen azoknál, akik roma gyermeket neveltek, a család társadalmi elfogadtatása további kihívásokat jelentett. Beszámolóik alapján nemcsak az örökbefogadás tényét kellett kezelniük, hanem azokat a társadalmi előítéleteket is, amelyek a roma származású gyermekekhez kapcsolódnak. Ezenkívül a partner nélkül gyermeket vállaló nőknek gyakran maguknak kellett fellépniük egyes intézményekkel szemben, hogy elfogadtassák családjukat. A különböző oktatási in-tézmények több esetben nem voltak felkészülve arra, hogy miként kezeljék azt a helyzetet, amikor nincs apa a családban. Ehhez hasonlóan a családpolitikára is jellemző, hogy sok támogatás esetében nem számol az egyedülálló anyákkal, és a családpolitikai diskurzus is kizárja őket a család fogalmából.

Eredményeink összességében arra utalnak, hogy a gyermeküket tudatosan egyedül vállaló anyák család-képében a strukturális családfelfogás és a családi gyakorlatokra épülő megközelítések egyszerre vannak je-len, és ezek a különböző élethelyzetekben eltérő mértékben kerülnek előtérbe. A strukturális családfelfogás továbbra is fontos referenciapont marad számukra: ez megjelenik a kétszülős család ideáljában, a genetikai kapcsolódás jelentőségének hangsúlyozásában, valamint a donorhoz vagy a donorféltestvérekhez fűződő kapcsolatok iránti érdeklődésben. Ugyanakkor a család mindennapi működésének értelmezésében nagyobb jelentőséget kapnak azok a gyakorlatok, kapcsolatok és gondoskodási formák, amelyek a családot a hétköz- napok során létrehozzák és fenntartják. A résztvevők nem a család jelentőségét kérdőjelezték meg, hanem

azt a feltételezést, hogy a család létrejöttének és működésének kizárólagos feltétele egy párkapcsolat vagy házasság lenne. A gyermeket tudatos választás alapján egyedül vállaló anyák tapasztalatai ezért nem a strukturális és az értelmezéseket középpontba állító családfelfogások közötti éles törésként, hanem azok együttes jelenlétének és folyamatos újratárgyalásának példaként értelmezhetők.

A tanulmány egyik legfontosabb tanulsága, hogy a gyermeket tudatos választás alapján egyedül vállaló anyák sajátos helyzetet foglalnak el a magyar családpolitikai és társadalmi környezetben. Miközben gyermekvállalásukkal megfelelnek a pronatalista társadalmi elvárásoknak, családformájuk eltér a családpolitikai diskurzusokban és intézményi gyakorlatokban domináns és normatív kétszülős családmoddeltől. Ennek következtében családjuk legitimálása és társadalmi elfogadtatása gyakran folyamatos munkát igényel, miközben a családról alkotott elképzeléseiket is jelentős mértékben formálja ez a társadalmi kontextus: narratívákban visszatérő referenciapontként jelenik meg saját családjuknak a normatív családképhez való hasonlítása.

Más társadalmi környezetben, ahol a családpolitika, a kapcsolódó jogszabályok és szolgáltatások könnyebben elérhetővé teszik a partner nélküli gyermekvállalást, és ahol a társadalmi normák kevésbé mereven kapcsolják össze a gyermekvállalást a párkapcsolattal, a család efféle legitimálásának szükségessége várhatóan kevésbé hangsúlyos, és a család értelmezése is kevésbé kötődik a kétszülős családmoddellhez való viszonyításhoz. Dán és svéd példák ugyanakkor azt mutatják (Werner et al. 2021; Henriksson–Bergnehr 2021), hogy a párkapcsolaton alapuló család ideálja ezekben a kontextusokban is hatással van arra, hogyan értelmezik és mutatják be saját családjukat a partner nélkül gyermeket vállaló nők, és a család legitimálása esetükben is fokozatos folyamat, amely a családdal kapcsolatos normák újragondolását és a társadalmi elfogadás keresését is magában foglalja.

Eredményeink tehát arra utalnak, hogy a partner nélkül gyermeket vállaló nők által alapított családok újragondolják a család határait, miközben továbbra is kapcsolódnak a családról alkotott normatív elképzelésekhez. A család a résztvevők narratíváiban nem elsősorban strukturális kategóriaként jelenik meg, hanem olyan kapcsolati és gondoskodási gyakorlatok összességéeként, amelyekben a biológiai, a társadalmi és a szimbolikus kötelékek egyaránt szerepet kapnak.

Köszönetnyilvánítás

Köszönetet mondunk azoknak a nőknek, akik részt vettek az interjú vizsgálatban.

HIVATKOZÁSOK

- Avenevoli S. – Sessa F. M. – Steinberg L. (2014) Family structure, parenting practices, and adolescent adjustment: An ecological examination. In Parke R. D. – Elder G. H. (szerk.) *Family-peer relationships: Modes of linkage*. New York: Psychology, 65–90. <https://doi.org/10.4324/9781410602893-6>
- Bergh, C. – Wennerholm, U.-B. (2020) Long-term health of children conceived after assisted reproductive technology. *Upsala Journal of Medical Sciences*, 125(2), 152–157. <https://doi.org/10.1080/03009734.2020.1729904>
- Bock, J. D. (2000) Doing the right thing? Single mothers by choice and the struggle for legitimacy. *Gender & Society*, 14(1), 62–86. <https://doi.org/10.1177/089124300014001005>
- Braun, V. – Clarke, V. (2006) Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp0630a>
- Daley, J. S. – Ortiz, N. – Eagly, A. H. (2025) Impoverished ascriptions: Investigating stereotypes of single parents from a social role perspective. *Journal of Social and Personal Relationships*, 42(1), 291–317. <https://doi.org/10.1177/02654075241288895>
- Finch, J. (2007) Displaying families. *Sociology*, 41(1), 65–81. <https://doi.org/10.1177/0038038507072284>
- Gillis, J. R. (1996) *A world of their own making: Myth, ritual, and the quest for family values*. New York: Basic Books.
- Goldberg, A. E. – Scheib, J. E. (2016) Female-partnered women conceiving kinship: Does sharing a sperm donor mean we are family? *Journal of Lesbian Studies*, 20(3–4), 427–441. <https://doi.org/10.1080/10894160.2016.1089382>
- Golombok, S. – Zadeh, S. – Freeman, T. – Lyons, J. – Foley, S. (2020) Single mothers by choice: Parenting and child adjustment in middle childhood. *Journal of Family Psychology*, 35(2), 192–202. <https://doi.org/10.1037/fam0000797>
- Harcza I. – Monostori J. (2020) A mozaikcsaládok. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 10(2), 1–26. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2020.2.1>
- Henriksson, H. W. – Bergnehr, D. (2021) Reluctantly solo? Representations of single mothers via donor procedure, insemination and IVF in Swedish newspapers. In: Åström, B. – Bergnehr, D. (szerk.) *Single parents: Representations and resistance in an international context*. Cham: Palgrave Macmillan/Springer Nature, 215–234. https://doi.org/10.1007/978-3-030-71311-9_11
- Herke B. (2022) Az egyedülálló anyák vélt jóléti érdemessége Magyarországon: Intézményrendszer, kormányzati diskurzus és társadalmi attitűdök. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle* 12(3), 131–147. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2022.3.131>
- Herke B. (2023) Az egyszülős családok érdemességének kérdése a 2010-es évek kormányzati diskurzusában. In: Husz I. (szerk.) *Mi a család? Tanulmányok a család fogalmáról a jelenkori Magyarországon*. Budapest: Akadémiai, 121–141.
- Hertz, R. – Mattes, J. (2011) Donor-shared siblings or genetic strangers: New families, clans, and the internet. *Journal of Family Issues*, 32(9), 1129–1155. <https://doi.org/10.1177/0192513X11404345>
- Husz I. – Herke B. (2022a) A család sokszínű fogalma a szociológiában. In Husz I. (szerk.) *Mi a család? Tanulmányok a család fogalmáról a jelenkori Magyarországon*. Budapest: Akadémiai.
- Husz I. – Herke B. (2022b) Lakossági vélekedések a család fogalmáról. In: Husz I. (szerk.) *Mi a család? Tanulmányok a család fogalmáról a jelenkori Magyarországon*. Budapest: Akadémiai.
- Imrie, S. – Golombok, S. (2020) Impact of new family forms on parenting and child development. *Annual Review of Developmental Psychology*, 2(1), 295–316. <https://doi.org/10.1146/annurev-devpsych-070220-122704>
- Indekeu, A. – Maas, A. J. B. M. – McCormick, E. – Benward, J. – Scheib, J. E. (2021) Factors associated with searching for people related through donor conception among donor-conceived people, parents, and donors: A systematic review. *F&S Reviews*, 2(2), 93–119. <https://doi.org/10.1016/j.xfnr.2021.01.003>
- Jadva, V. – Badger, S. – Morrisette, M. – Golombok, S. (2009) ‘Mom by choice, single by life’s circumstance...’ Findings from a large scale survey of the experiences of single mothers by choice. *Human Fertility*, 12(4), 175–184.
- Jenner, B. M. – Myers, K. C. (2019) Intimacy, rapport, and exceptional disclosure: A comparison of in-person and mediated interview contexts. *International Journal of Social Research Methodology*, 22(2), 165–177. <https://doi.org/10.1080/13645579.2018.1512694>
- Kocourková, J. – Šťastná, A. – Burcin, B. (2023) The influence of the increasing use of assisted reproduction technologies on the recent growth in fertility in Czechia. *Scientific Reports*, 13(1), 10854. <https://doi.org/10.1038/s41598-023-37071-7>
- Kukucska Z. (2022) „Szólíthatlak apának?” – Szerepek és családszerkezetek a mozaikcsaládokban. *Kultúra és Közösség*, 13(1), 109–119. <https://doi.org/10.35402/kek.2022.1.10>
- Monostori J. (2013) Az egyszülős családdá válás társadalmi meghatározottsága. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 3(3), 22–44.

- Morgan, D. H. J. (1996) *Family connections: An introduction to family studies*. Cambridge: Polity.
- Nelson, M. K. (2006) Single mothers “do” family. *Journal of Marriage and Family*, 68(4), 781–795. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2006.00292.x>
- Neményi M. – Takács J. (2015) Örökbefogadás és diszkrimináció Magyarországon. *Esély: Társadalom és Szociálpolitikai Folyóirat*, 27(2), 32–61.
- Nordqvist, P. (2017) Genetic thinking and everyday living: On family practices and family imaginaries. *The Sociological Review*, 65(4), 865–881. <https://doi.org/10.1177/0038026117711645>
- Pap A. L. (2018) *Democratic decline in Hungary: Law and society in an illiberal democracy*. London: Routledge.
- Sipos A. – Szalma I. (2023) A reprodukcióra vonatkozó politikák változása Magyarországon 2010 és 2022 között. *Metszetek*, 12(3), 32–57. <https://doi.org/10.18392/metsz/2023/3/2>
- Steenberg, M. – Koert, E. – Schmidt, L. – Bogstad, J. – Sylvest, R. (2024) Single mothers by choice- experiences of single women seeking treatment at a public fertility clinic in Denmark: A pilot study. *Midwifery*, 134, 104013. <https://doi.org/10.1016/j.midw.2024.104013>
- Szalma I. (2021) Mesterséges megtermékenyítési eljárásokkal kapcsolatos attitűdök a fiatal gyermektelen nők körében Magyarországon. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 11(1), 125–146. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2021.1.125>
- Szalma I. – Pélyi L. (2025) Selective pronatalism and reproductive autonomy: Attitudes toward medically assisted reproduction in Hungary. *Social Inclusion*, 13, 10390. <https://doi.org/10.17645/si.10390>
- Szalma I. – Rékai K. (2019) Szülői felügyeleti jog, kapcsolattartás és tartásdíjfizetés a különélő magyar szülők gyakorlatában. *Szociológiai Szemle*, 29(4), 83–114. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2019.4.4>
- Szalma I. – Takács J. (2015) Who remains childless? Unrealised fertility plans in Hungary. *Sociologický Časopis*, 51(6), 1047–1076. <https://doi.org/10.13060/00380288.2015.51.6.228>
- Szalma I. – Takács J. (2022) *Családszociológiai mozaik*. Debrecen: Debreceni Egyetemi.
- Szikra D. (2019) Ideology or pragmatism? Interpreting social policy change under the “System of National Cooperation”. In Kovács J. M. – Trencsényi B. (szerk.) *Brave new Hungary: Mapping the “System of National Cooperation”*. Lanham, MD: Lexington Books, 225–241.
- Szilágyi D. – Rövid I. (2024) A gyermektelenség jellemzői a népszámlálási adatok tükrében. *Kapocs*, 7(1–2), 3–13. <https://doi.org/10.63582/KAPOCS.2024.1-2.1>
- Takács J. – Szalma I. (2022) A homoszexualitással kapcsolatos társadalmi attitűdök a 21. század elején Magyarországon. In Kolosi T. – Szelényi I. – Tóth G. (szerk.) *Társadalmi Riport 2022*. Budapest: TÁRKI Zrt., 473–491.
- Valiquette-Tessier, S. C. – Vandette, M. P. – Gosselin, J. (2016) Is family structure a cue for stereotyping? A systematic review of stereotypes and parenthood. *Journal of Family Studies*, 22(2), 162–181. <https://doi.org/10.1080/13229400.2015.1049955>
- Volejníková, A. – Šťastná, A. – Kocourková, J. (2025) Cross-border reproductive care in Czechia: Insights from national registry data. *Comparative Population Studies*, 50. <https://doi.org/10.12765/CPoS-2025-12>
- Volgsten, H. – Schmidt, L. (2021) Motherhood through medically assisted reproduction – characteristics and motivations of Swedish single mothers by choice. *Human Fertility*, 24(3), 219–225. <https://doi.org/10.1080/14647273.2019.1606457>
- Volgsten, H. – Schmidt, L. (2023) Exploring Swedish single women’s decision to choose motherhood through medically assisted reproduction- a qualitative study. *Human Fertility*, 26(2), 237–248. <https://doi.org/10.1080/14647273.2021.2017026>
- Volgsten, H. – Schmidt, L. – Skoog Svanberg, A. – Ekselius, L. – Sundström Poromaa, I. (2019) Psychiatric disorders in women and men up to five years after undergoing assisted reproductive technology treatment – a prospective cohort study. *Human Fertility*, 22(4), 277–282. <https://doi.org/10.1080/14647273.2018.1474279>
- Weston, K. (1991) *Families we choose: Lesbians, gays, kinship*. New York: Columbia University.
- Werner, A. – Funderskov, K. F. – Nielsen, M. K. – Mørkholm, H. – Danbjørg, D. B. – Rothmann, M. J. (2021) The journey to solo motherhood – an explorative study. *Sexual & Reproductive Healthcare*, 27, 100586. <https://doi.org/10.1016/j.srhc.2020.100586>
- Williams, F. (2004) *Rethinking families*. London: Calouste Gulbenkin Foundation.
- Zalcborg-Block, S. – Malka, S. – Zychlinski, E. (2023) The experience of single mothers by choice in Israeli Jewish society. *Women’s Studies International Forum*, 98, 102716. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2023.102716>

FÜGGELÉK

1. táblázat. A válaszadók főbb jellemzői

Név	Életkor	Településtípus	MM (mesterséges megtermékenyítés) vagy örökbefogadás	Mikor lett anya?	Gyermekek száma és életkora
Zoé	48	Város	MM	44	Egy 5 évnél fiatalabb gyermek
Gabriella	48	Megyeszékhely	MM	37	Két 10 év feletti gyermek
Laura	45	Megyeszékhely	MM	43	Egy 5 évnél fiatalabb gyermek
Aurora	44	Megyeszékhely	MM	41	Egy 5 évnél fiatalabb gyermek
Abigél	46	Megyeszékhely	MM	40	Egy 5 évnél idősebb, de 10 évnél fiatalabb gyermek
Anna	51	Megyeszékhely	MM	43	Egy 5 évnél idősebb, de 10 évnél fiatalabb gyermek
Barbara	42	Megyeszékhely	MM	41	Egy 5 évnél fiatalabb gyermek
Kyra	45	Város, külföldön él	MM	42	Egy 5 évnél fiatalabb gyermek
Emma	39	Város	MM	38	Egy 1 évnél fiatalabb gyermek
Zara	47	Főváros	MM	47	Egy 1 évnél fiatalabb gyermek
Bianka	43	Főváros	MM	41	Egy 5 évnél fiatalabb gyermek
Olivia	50	Főváros	MM	49	Egy 5 évnél fiatalabb gyermek
Nikolett	49	Főváros	MM	47	Egy 5 évnél fiatalabb gyermek
Vanda	40	Város	MM	38	Egy 5 évnél fiatalabb gyermek
Imola	41	Megyeszékhely	MM	40	Egy 5 évnél fiatalabb gyermek
Cintia	53	Város	MM	51	Egy 5 évnél fiatalabb gyermek
Nóra	52	Főváros	MM	38	Két 10 évnél idősebb gyermek
Zselyke	44	Főváros	MM	35	Egy 5 évnél idősebb, de 10 évnél fiatalabb gyermek és két 5 évnél fiatalabb gyermek
Natasa	49	Főváros	MM	47	Egy 5 évnél fiatalabb gyermek
Viviana	43	Város, külföldön él	MM	41	Egy 5 évnél fiatalabb gyermek
Elena	43	Megyeszékhely	MM	43	Egy 1 évnél fiatalabb gyermek
Sztella	46	Főváros	Örökbefogadás	45	Egy 5 évnél fiatalabb gyermek
Kelli		Főváros	Örökbefogadás		Egy 10 év feletti gyermek
Alexandra	53	Főváros	Örökbefogadás	45	Egy 10 év feletti gyermek
Daniella	48	Főváros	Örökbefogadás	48	Egy 5 évnél idősebb, de 10 évnél fiatalabb gyermek
Rebeka	48	Főváros	Örökbefogadás	46	Egy 20 év feletti gyermek és egy 5 évnél fiatalabb gyermek
Amelia	42	Megyeszékhely	Örökbefogadás	42	Egy 1 évnél fiatalabb gyermek
Brenda	49	Város	MM	40	Egy 5 évnél idősebb, de 10 évnél fiatalabb gyermek
Luca	44	Megyeszékhely	Örökbefogadás	39	Egy 5 éves gyermek
Ella	37	Főváros	MM		Az adatfelvétel idején várandós